

NAVN:

KLASSE:

Danmark – tider

1. Vikingetid 800-1050
2. Middelalder 1050-1500
3. Fra reformation til enevælde 1500-1660
4. Enevælde og oplysning 1660-1814
5. Nationalisme, demokrati og klassesamfund 1814-1901
6. Et industrisamfund på vej 1901-1940
7. Besættelsestiden 1940-1945
8. Det moderne velfærdssamfund 1945-1973
9. Et videnssamfund i globaliseringens tegn 1973-2019

Danmark - temaer

- A. Grundfremstilling
- B. Klasse og køn
- C. Hvem havde magten?**
- D. Tidens tanker
- E. Danmark i verden
- F. Individerne
- G. Forskerne fortæller
- H. Her er forskerne uenige

MAGTEN I DANMARK GENNEM TIDEN

Indhold

Hvem har magten i Danmark?

Tema: Hvem havde magten?

Hvem havde magten? - Vikingetid 800-1050

Den ustabile kongemagt

Hvem havde magten? - Middelalderen 1050-1500

Kongen, kirken og stormændene

Hvem havde magten - Fra reformation til enevælde 1500-1660

Magtomvæltninger gennem militærkup

Hvem havde magten? - Enevælde og oplysning 1660-1814

Frederik d. 5. og A. G. Moltke

Christian d. 7., Struensee og Guldberg

Hvem havde magten? - Nationalisme, demokrati og klassesamfund 1814-1901

Partier - magtens nye organer

Magten lokalt

Hvem havde magten? - Et industrisamfund på vej 1901-1940

Den uformelle magt

Hvem havde magten? - Det moderne velfærdssamfund 1945-1973

Den uformelle magt - administration og organisationer

Tidstavle – Danmarkshistorien ca. 800-2020

Materialer

- **Hvem har magten i Danmark?**

Beyer, Frederiksen & Kureer: *Samfundsfag C* (Systime, 2021)

[Hvem har magten i Danmark? | Samfundsfag C \(iBog\) \(systime.dk\)](https://samfundsfag-c.systime.dk/?id=817)

<https://samfundsfag-c.systime.dk/?id=817>

- **Tema: Hvem havde magten?**

Bryld, Carl-Johan: *Danmark - tider og temaer* (Systime, 2021)

[C. Hvem havde magten? | Danmark - tider og temaer \(iBog\) \(systime.dk\)](https://danmark.systime.dk/?id=202)

<https://danmark.systime.dk/?id=202>

Hvem har magten i Danmark?

Spørgsmålet er svært at svare på og afhænger af, hvilken opfattelse vi har af magt, og hvordan vi mener, at vi kan måle magt.

Nu kunne man jo fristes til at tro, at der sidder en række personer – en lille sammenspist magtelite – som styrer Danmark efter deres egne hoveder. Er det sådan, at toppolitikere og topchefer fra erhvervslivet sidder og lægger skumle planer for Danmarks udvikling? Nej, konkluderes det i *Magt og demokrati i Danmark* fra 2003 (også kaldet *Magtudredningen*), som var en stor undersøgelse af magtforholdene i Danmark. På landsplan er der ikke én sammenhængende elite. Der findes dog nogle magtfulde grupper – politikere, erhvervsledere, fagforeningsledere m.v. – som i den grad er styrende for samfundsudviklingen. Hver for sig har disse grupper stor indflydelse, men det er ikke sådan, at de *sammen* søger at styre samfundsudviklingen.

I *Magtudredningen* undersøgte samfundsforskerne nøje, hvordan det er gået de senere år, når man ser på magtforholdene i Danmark. Nogle af konklusionerne er blandt andet:

- *EU har fået mere magt i Danmark* på bekostning af det danske Folketing. Stadig flere af de love, som vedtages i det danske Folketing, pålægges os af EU. Heri ser man et demokratisk problem, fordi EU-systemet er uigennemskueligt. Desuden er det et demokratisk problem, at der ikke er en politisk debat på tværs af grænserne.
- *Folketinget og domstolene står stærkere over for regeringen.* Folketinget og Højesteret fører nemlig i højere grad end tidligere kontrol med regeringen.
- Selvom partiernes medlemstal falder, er *danskerne stadig et af de mest politisk aktive folkefærd i verden.* Og de er ganske tilfredse med det danske demokrati, og den indflydelse de har. Borgerne oplever, at afstanden til magten de senere år er blevet mindre.
- *Medierne har fået øget indflydelse* på den politiske debat, ved at de i højere grad sætter dagsordenen. Anvendelse af eksperter til at bedømme og belyse forskellige samfundsproblemer er steget kraftigt.
- De store *folkelige bevægelser* som fx fagbevægelsen *har mistet magt.*

Alt i alt konkluderer man i *Magtudredningen*, at det danske demokrati er sundt og trives i bedste velgående.

Berlingske Tidende beder med jævne mellemrum forskere om at vurdere hvilke *personer*, der har mest magt i Danmark. Som det fremgår af tabel 7.2, sidder de politikere, der har meget magt, i regeringen eller er regeringens støttepartier. Det er dem, der har betydningsfulde poster og ofte er i medierne.

Det er *magt som ressource*, der har været udgangspunktet for de ovennævnte spørgeundersøgelser. Det er da også oftest denne form for magt, man betragter, når man ser på magtforholdene i samfundet.

Tabel 7.2 De mest magtfulde politikere, embedsmænd og organisationsfolk i Danmark (juni 2016)

1	Lars Løkke Rasmussen, Statsminister (Venstre)
2	Claus Hjort Frederiksen, Finansminister (Venstre)
3	Kristian Thulesen Dahl, Formand for Dansk Folkeparti
4	Christian Kellet Thomsen, Departementschef i Statsministeriet
5	Margrethe Vestager, Konkurrencekommissær i EU
6	Mette Frederiksen, Formand for Socialdemokratiet
7	Inger Støjberg, Integrationsminister (Venstre)
8	Lars Rebien Sørensen, Administrerende direktør i Novo Nordisk
9	Martin Præstegaard, Departementschef i Finansministeriet
10	Søren Pind, Tidl. Justitsminister (Venstre)
11	Troels Lund Poulsen, Tidl. Erhvervs- og vækstminister (Venstre)
12	Niels Smedegaard Andersen, Administrerende direktør for A.P. Møller Mærsk

Bemærk at listen er udarbejdet inden Venstre-regeringen blev udvidet med Liberal Alliance og Konservative Folkeparti i november 2016. Regeringsdannelsen byttede rundt på en række ministerposter. Kilde: Magtanalysen 2016. Jesper Woldenhof m.fl.: Lars Løkke er Danmarks mest magtfulde: Se hvem der ligger i hælene på ham. Berlingske, b.dk, 17. juni 2016.

Tema: Hvem havde magten?

Hvad vil det sige, at have magt i et samfund? Eller ligefrem at have magten i samfundet? Først og fremmest drejer det sig om at kunne kontrollere eller i alt fald påvirke udøvelsen af statsmagten. Staten er jo den organiserede magtstruktur, der gør krav på suveræniteten i samfundet, som lovgiver, dømmer og regerer, som opkræver skatter og forbeholder sig eneretten til at anvende rent fysisk magt. Det sidste kalder man et "voldsmonopol".

En stat i denne forstand fandtes ikke i vikingetiden. Der var spirer til den i middelalderen, men først fra 1500-tallet eller måske i virkeligheden 1600-tallet er det rimeligt at tale om en stat i ovennævnte forstand. Man talte da heller ikke om den danske "stat" i middelalderen, men om den danske konges riger.

Før statsmagten blev udviklet og centraliseret med en hovedstad – København – var magten til at lovgive og bestemme over andre mennesker i samfundet delt mellem en konge og en overklasse, dvs. magtkoncentrationen var langt mere begrænset.

Med enevælden fra 1660 nåede udviklingen af statsmagten en foreløbig afslutning. Al magt over samfundet var nu uden indskrænkning samlet hos én person. Den tilstand varede til indførelsen af den første demokratiske forfatning, junigrundloven af 1849, hvor magten over staten blev delt mellem kongen og folket, for efterhånden helt at glide over til folket – eller dets valgte repræsentanter.

Men det er en forenkling at sige, at kun de, der råder over staten, besidder magt. Igennem hele historien har enkeltpersoner og ikke mindst grupper eller klasser været i stand til at påvirke staten eller selv udøve magt uden om staten. Under enevælden fik enkeltpersoner stor magt i kraft af deres indflydelse på kongens person. Meget rige og betydningsfulde godsejere eller forretningsmænd har også altid kunnet bestemme meget i samfundet, og de privilegerede klasser og stænder har statens magthavere altid måttet tage særligt hensyn til. Og når større befolkningsgrupper samler sig i organisationer – som f.eks. fagforeningerne – har de også derigennem mulighed for at påvirke magten.

HOVEDPUNKTER

- I vikingetiden er kongemagten i sin vorden, og magten ligger i høj grad hos lokale høvdinge.
- I middelalderen etablerer kongemagten sig, men megen magt forbliver hos stormændene. Kongemagten er også ustabil på grund af stadige kampe om tronen. Kirken etableres som en selvstændig samfundsmagt side om side med kongen.
- Pengeøkonomiens og købstædernes fremvækst styrker kongemagten, fordi den gør beskatningen lettere, og med reformationen 1536 forsvinder kirken som selvstændig magtfaktor. Kongen overtager kirkens gods og styrker sin position, men deler fortsat magten med adelen.
- Med statsomvæltningen i 1660 bliver kongen enevældig. Hoffolk og embedsmænd bliver magtfulde.
- Borgerskabets indflydelse vokser i 1800-tallet, og med junigrundloven af 1849 får den almindelige befolkning del i magten.
- Organisering af bondestanden og arbejderklassen i partier giver de lavere klasser en voksende magtstilling fra slutningen af 1800-tallet.
- Fagforeninger og interesseorganisationer får voksende indflydelse i det 20. århundrede.
- Mediernes indflydelse vokser markant i anden halvdel af det 20. århundrede.

Rytterstatue af Frederik d. 5. (1746-1766) blev først opstillet i centrum af Amalienborg efter kongens død. Den viser kongen som en romersk feltherre. I virkelighedens verden var Frederik d. 5. en dybt alkoholiseret stakkel, der ikke kunne tage vare på sig selv. Men det enevældige styre fungerede fint takket være dygtige embedsmænd og rådgivere. Uanset hvordan virkeligheden så ud, fastholdtes gennem hele enevælden illusionen om, at det var monarken, der bestemte.

Hvem havde magten? - Vikingetiden 800-1050

- Tinget - hvem bestemte?
- Høvdinge og konger

Tinget - hvem bestemte?

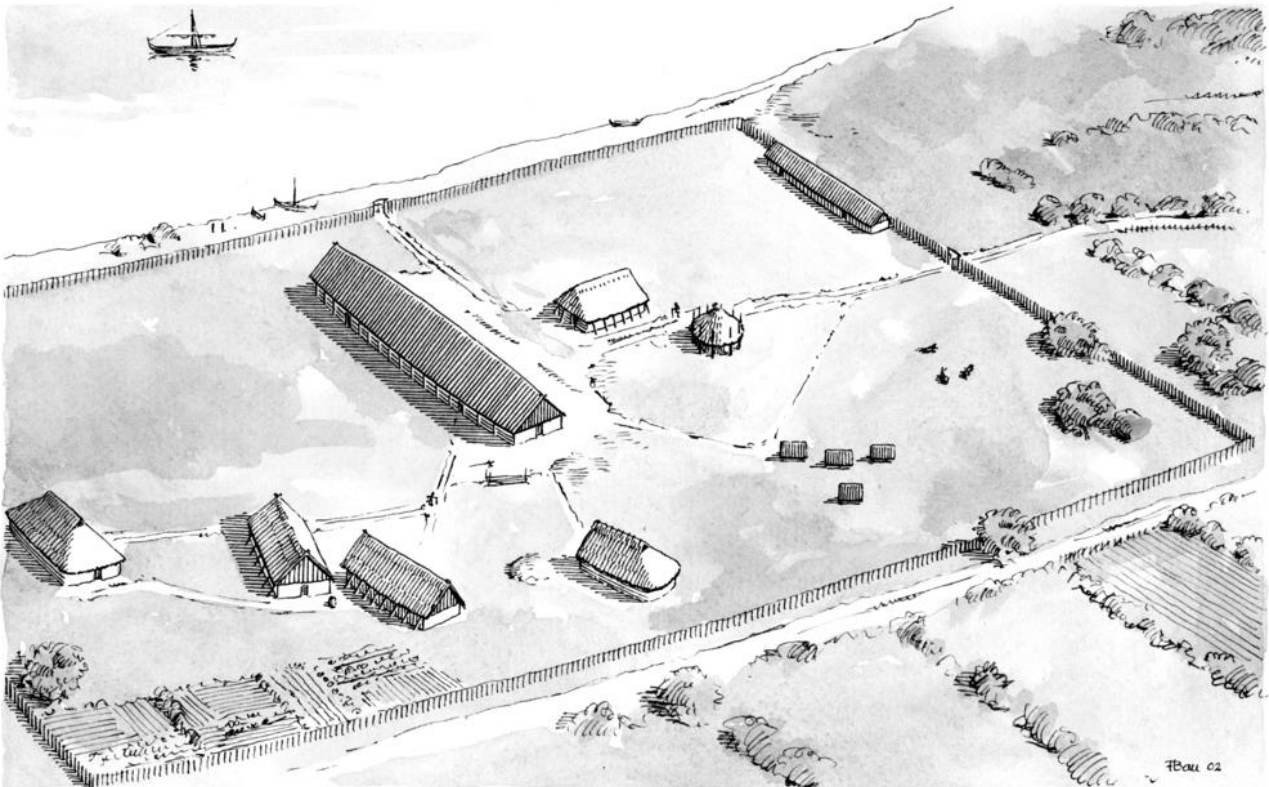
Engang havde man den forestilling, at vikingetidens samfund byggede på en form for direkte demokrati, hvor de frie bønder i den enkelte landsby i fællesskab ordnede landsbyens forhold, mens de samledes på tinge i de forskellige landsdele og tog stilling til mere overordnede samfundsanliggender.

Baggrunden for denne opfattelse var det islandske samfunds politiske organisering i 900-tallet, som man har gode kilder til. Her havde man regelmæssige samlinger på Altinget, hvor der blev lovgivet og fældet dom i retssager. Det var dog de 39 mest magtfulde stormænd, "høvdingene", der styrede Altinget.

I Danmark har man haft lokale ting for naturligt afgrænsede dele af landet, såkaldte bygdeting, hvor retsstridigheder er blevet afgjort, og jordhandler er blevet bekræftet.

I et samfund uden skriftkultur måtte alle afgørelser og aftaler af betydning bekræftes offentligt og i vidners nærværelse. At man i dag får "skøde" på et hus eller en ejendom stammer således fra den praksis, at en jorcoverdragelse symbolsk skete ved, at modtageren modtog en klump jord i sit skød fra giveren eller sælgeren.

Kun de frie, mandlige jordejere har formentlig haft ret til at deltage i tingforsamlingerne, og som på Island har det været stormændene, der har bestemt, hvad der skulle ske. Blandt disse stormænd har i Danmark formentlig én lokal høvding haft en herskerstilling.

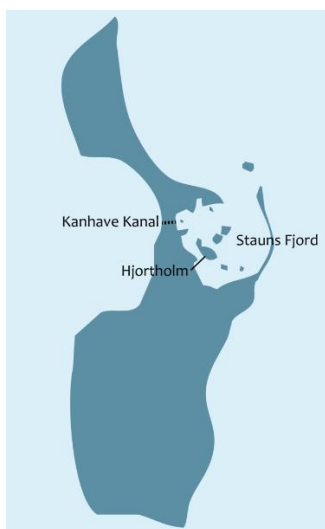

Ved Tissø på Vestsjælland er der udgravet et bygningskompleks fra vikingetiden. Centrum for bebyggelsen var en mægtig hal, der vidner om, at en stormand - en høvding - har resideret her.

Høvdinge og konger

Over disse høvdinge, som betegnedes "thegn", stod kongen - eller kongerne. I samtidige engelske og frankiske kilder kaldes adskillige vikingeanførere for konger. Titlen synes at angive, at den pågældende hersker ikke anerkendte nogen herre over sig. Formentlig har Danmark op til vikingetiden været opdelt i flere kongedømmer, som først er blevet samlet i vikingetiden.

Sagn, som er overleveret i historieskrivning fra 1100-tallet, har udpeget Lejre ved Roskilde som kongesæde, og her er fundet en mægtig hal, der synes at bekræfte, at der her har været et magtcentrum. Det samme gælder Tissø på Vestsjælland.

Samsø med Kanhavekanalen

Kanhave Kanal på Samsø

Store anlæg fra begyndelsen af 700 bliver opfattet som tegn på, at der på det tidspunkt har eksisteret en kongemagt, der var mere end blot lokal. En stort anlagt udbygning af Dannevirke stammer fra 737-738, og Kanhavekanalen på Samsø kan dateres til 726. Denne 800 m. lange kanal gjorde det muligt at komme nemt og hurtigt fra den naturlige havn Stavn Fjord til farvandet vest for Samsø. Dermed kunne en flåde i Stavn Fjord kontrollere farvandet på begge sider af øen, og det vil sige hele farvandet mellem Jylland og Sjælland.

Den tidligste omtale af en dansk konge findes i et skrift fra 795, der omtaler en dansk konge – "Ongendus" eller på dansk Angantyr – der levede i begyndelsen af 700-tallet. Men man kan ikke bare gå ud fra, at denne konge har hersket over hele Danmark. Han kan have delt magten med medkonger. Det er værd at bemærke, at frankiske og engelske kilder jævnligt kalder anførere for store vikingehære for "konger".

Den ustabile kongemagt

- Stadige magtkampe 800 - 1000
- Kongernes magtbasis
- Arbejdsspørgsmål: Hvem havde magten?

Stadige magtkampe 800 - 1000

I 800-tallet følger de frankiske årbøger de politiske forhold i Danmark. En Godfred nævnes 804. Han var tilstrækkelig magtfuld til at forhindre frankerigets ekspansion nordpå og iværksatte en omfattende udbygning af Dannevirke. Han blev myrdet i 810, hvorefter frankerne indgik en traktat med hans efterfølger Hemming i 811.

Årbøgerne viser, at kongemagten har været meget ustabil. Der var blodige rivaliseringer om kongemagten, enten inden for den samme kongeslægt eller mellem to forskellige kongeslægter. I perioder var kongemagten delt mellem flere medlemmer af kongeslægten – brødre eller onkel og nevøer.

De, der trak det korteste strå i disse tronstridigheder, har i nogle tilfælde søgt støtte i udlandet – hos frankerne – eller er taget på vikingetog, formentlig i håbet om at erobre så stor en formue og så stort et følge, at de kunne vende tilbage og udfordre den eller de siddende konger. Kong Horik d. 1. måtte således i 850 acceptere to hjemvendte nevøer som medkonger.

Fire år senere synes endnu flere høvdinge at være vendt hjem, så resultatet blev en borgerkrig, hvor de fleste mandlige medlemmer af kongeslægten mistede livet.

Et halvt århundrede senere skal Gorm den Gamles far, Hardeknud, efter vellykkede togter til Normandiet være vendt tilbage til Danmark og have taget magten.

Fra 870'erne og 70 år frem findes der næsten ingen oplysninger om danske konger. Først midt i 900-tallet får vi helt styr på kongerækken med Gorm den Gamle og hans søn og efterfølger, Harald Blåtand (død 986 eller 987), og man ved ikke, om de har haft slægtsforbindelse tilbage til 800-tallets kongeslægt – eller kongeslægter. Opførelsen af en række omfattende og velplanlagte borgbyggerier og monumenter på Haralds tid tyder på, at han rent faktisk underlagde sig hele Danmark – og i alt fald dele af Norge.

Kongernes magtbasis

Vikingekongens magt har bygget på hans personlige hærfølge og på hans økonomiske ressourcer – først og fremmest i form af jordejendom. Han har haft ansvaret for forsvaret af landet, og han har derfor kunnet afkræve de lokale høvdinge krigstjeneste – han har kunnet opbyde til leding - og de ovenfor nævnte store byggeanlæg viser, at han også har haft magt og myndighed til at kræve arbejdsydelse af befolkningen.

Handelen har stået under kongens beskyttelse, og han har kunnet afkræve afgifter af de købmænd, der var aktive i de fremspirende købstæder og på markedspladserne. Derfor var også kontrollen med en handelsby som Hedeby så vigtig.

Lovgivende magt har han næppe haft. Det har været tingene, der bestemte, hvad der skulle være lov. Tradition og sædvane har sat grænserne for kongens beføjelser, men hvis kongen var tilstrækkelig magtfuld, behøvede han ikke respektere disse grænser.

Man ved ikke, hvordan en ny konge blev udpeget. Måske var der tradition for at anerkende den afdøde konges ældste søn, måske skete der et valg mellem kongeslægten's mandlige medlemmer.

Svend Tveskæg var en succesrig leder af store vikingetog, og han synes at have fået kongemagten igennem et oprør mod sin far, Harald Blåtand, omkring 986. Da Svend Tveskæg døde i 1014 var det hans hær i England, der valgte Knud til konge.

Under alle omstændigheder var kongens position helt afhængig af hans militære styrke og held og af hans evne til at fastholde høvdingenes loyalitet. Svigtede krigslykken, var kongens position alvorligt truet.

ARBEJDSSPØRGSMÅL: HVEM HAVDE MAGTEN?

1. Hvilken dokumentation er der for eksistensen af lokale danske høvdingedømmer?
2. Hvilken dokumentation er der for eksistensen af en dansk kongemagt fra 700-tallet?
3. Hvad bygger den kongelige magt på?
4. Hvorfor er den tidlige danske kongemagt tilsyneladende så ustabil?

Årbøgerne fra St. Bertin (841-843)

Årbøgerne fra St. Bertin er opkaldt efter det kloster i det nordlige Frankerrige, hvor disse frankiske årbøger blev fundet.

Årbøgerne er nedfældet af kristne munke, der førte protokol over årets begivenheder, og de omfatter årene fra 830-882. Lignende årbøger fra samme periode, der gengiver klostrenes oplevelser med vikingeoverfald, er ikke kun fundet i Frankrig, men også i England, Skotland og Irland.

Her er uddrag af St. Bertins årbøger fra årene 841-843.

841.

... Imidlertid angreb danske sørøvere Rouen[1] fra Vesterhavet gennem Kanalen[2], rasede med rov, sværd og ild, tilintetgjorde byen, munkene og det øvrige folk med drab og fangenskab, hærgede alle klostre samt alle bebyggelser langs Seinens bredder eller lod dem skrækslagne tilbage efter at have ladet sig give mange penge af dem...

Harald[3], som med de andre danske sørøvere i en del år til egen fordel havde påført Frisland[4] og andre kristnede kystegne så mange ulykker til besvær for hans fader[5], gav han[6] for denne fortjeneste Walcheren[7] og nogle nærliggende bebyggelser til len. Det er i sandhed en handling, som fortjener afsky, at de, som havde påført de kristne ondt, blev sat til ledelse af kristne lande og folk for Kristi kirke, så at forfølgere af den kristne tro blev herrer over kristne og at kristne folk måtte tjene afgudsbilleder.

842.

På den tid ankom pludselig ved daggry en normannisk[8] flåde til handelspladsen Quentovic[9], hærgede frygteligt og lagde alt øde der, idet de dræbte og fangede mennesker uanset køn, så at de ikke efterlod andet i byen end de bygninger, som blev købt fri med penge. Også mauriske sørøvere[10], som ad floden Rhône nåede til Arles[11], ødelagde alt i egnen og trak sig derefter ustraffet bort med byttebelæssede skibe...

843.

... Normanniske sørøvere kom til byen Nantes. Efter at de havde dræbt biskoppen, mange gejstlige og lægfolk af begge køn og plyndret byen, drog de til egne i det nedre Aquitanien[12] for at hærge. Til sidst gik de i land på en ø og besluttede, efter at de fra fastlandet havde overført huse, at gå i vinterlejr åbenbart i en varig bosættelse...

[1] Rouen: by i Normandiet i det nordvestlige Frankrig.

[2] Kanalen: Den Engelske Kanal.

[3] Harald Klak (død efter 841) var dansk konge 812-13 og 819-27. Han blev fordrevet fra Danmark i 827, hvorefter han tog til Frisland (se note 4) og sluttede sig til den frankiske kejser Lothars oprør mod faderen Ludvig den Fromme. Som tak for denne indsats fik Harald Klak i 841 øen Walcheren i Nederlandene (det nuværende Holland) i len, et område der nu er en halvø.

[4] Frisland: kystegnene i det nuværende Holland og Vesttyskland.

[5] Det vil sige kejser Lothars far kejser Ludvig den Fromme (778-840).

[6] Kejser Lothar (795-855).

[7] Walcheren: oprindeligt en ø i Nederlandene, men er nu en halvø.

[8] Normannere: begrebet for nordiske vikinger der etablerede sig i den nordlige del af Frankrig.

[9] Quentovic: beliggende i det nordvestlige Frankrig ved den nuværende by Montreuil-sur-Mer.

[10] Det vil sige arabiske sørøvere.

[11] Arles: by ved Rhône-deltaet i Sydfrankrig.

[12] Aquitanien: område ved det middelalderlige Frankrigs atlantehavskyst, der strakte sig syd for floden Loire til den spansk-franske grænse.

Hvem havde magten? - Middelalderen 1050-1500

- Magten i middelalderen
- Arbejdsspørgsmål: Hvem havde magten?

Magten i middelalderen

Magtforholdene i middelalderen var usikre og komplicerede af flere grunde.

For det første var der endnu ikke tale om en stat med sammenhængende lovgivning og faste institutioner, der udøvede magten efter faste retningslinjer. I et moderne samfund bæres staten af en række institutioner og embeder – som f.eks. regeringen og statsministerembedet – og dem er borgerne underlagt efter bestemte regler, ligesom deres magt er præcist afgrænset i lovgivningen. Det gælder, uanset hvilke personer der på et givet tidspunkt beklæder embederne og udfylder pladserne i institutionerne.

I middelalderen var magten personlig. Ved et kongeskifte svor undersåtterne troskab til den person, der nu overtog kongeembedet. Troskaben var bundet til personen og i mindre grad til embedet. Kongen valgtes på tinge af stormændene, men der var ofte flere mandlige medlemmer af kongeslægten, der havde ambitioner om at nå kongeværdigheden, og i den tidlige middelalder måtte den regerende konge til stadighed se sig over skulderen og være forberedt på morderiske anslag. Fra 1086 til 1286 blev seks konger myrdet, mens to faldt i kamp under borgerkrig.

Erik Glipping var den sidste danske konge, der led en voldelig død. Konger kunne fortsat blive afsat, men uden at det kostede dem livet.

Kongens magt var kun vagt defineret og afhang helt af kongens personlige autoritet og magtressourcer. Det gældende lovgrundlag var spredt, usammenhængende og ofte selvmodsigende, og det byggede i høj grad på tradition – på hævdvunden gammel skik. Det kunne i høj grad bøjes eller ignoreres af den stærke. Uden magt ingen ret.

Den myndige, bydende konge. Afbildning af Erik Glipping i et håndskrift fra Tallin, Estland, som den danske konge herskede over på det tidspunkt. Erik blev konge som 10-årig i 1259. I 1286 myrdedes han i Finderup Lade af ukendte gerningsmænd. En gruppe stormænd fik skylden og blev gjort fredløse.

FAKTABOKS: Myrdede og dræbte danske middelalderkonger		
Knud (4.) den Hellige	1086	Dræbt i forbindelse med et oprør
Niels	1134	Dræbt i forbindelse med dynastisk borgerkrig, indledt af hans søn
Erik (2.) Emune	1137	Myrdet på tinge, baggrunden ukendt
Knud (5.) Magnussen	1157	Snigmyrdet af Svend Grathe som led i tronstrid
Svend (3.) Grathe	1157	Faldt i dynastisk borgerkrig
Erik (4.) Plovpenning	1250	Myrdet af sin bror, hertug Abel af Sønderjylland
Abel	1252	Faldt i borgerkrig
Erik (5.) Glipping	1286	Myrdet i Finderup Lade, formentlig ved en sammensværgelse

ARBEJDSSPØRGSMÅL: HVEM HAVDE MAGTEN?

Hvorfor var kongemagten i middelalderen så skrøbelig og ustabil?

Kongen, kirken og stormændene

- [Verdslig og gejstlig magt](#)
- [Kirkens magtmidler](#)
- [Brian McGuire om kirkens magt](#)
- [Brian McGuire om kirken som "velfærdssamfund"](#)
- [Håndfæstninger og Danehof](#)
- [Arbejdsspørgsmål: Kongen, kirken og stormændene](#)

Verdslig og gejstlig magt

Der var en skarp skelnen mellem verdslig magt og gejstlig magt. Den verdslige magt herskede over det jordiske samfund og det timelige – altså forgængelige, herunder legemet. Den gejstlige magt vedrørte åndelige og religiøse forhold, og da den fastlagde, hvad der var godt og ondt, syndigt og fromt, lagde den normerne for retstilstanden i landet – eller forsøgte at gøre det. På områder som ægteskabs- og familieforhold kom kirken efterhånden til at fungere som lovgiver og dømmende magt.

Den danske kirke opbyggedes i et snævert samarbejde med kongemagten, til gavn for begge, men omkring 1200 var kirken en meget magtfuld og selvstændig institution, der stræbte efter at frigøre sig fra kongens magt. Det var i god overensstemmelse med pavekirkens generelle kamp for at frigøre kirken fra fyrsters verdslige magt og for at sætte den gejstlige magt over den verdslige.

Ærkebiskoppen i Lund lod bygge fæstningen Hammershus på en klippekold på Nordbornholm. Den næsten uindtagelige fæstning er et udtryk for kirkens selvstændige position - den kunne næsten optræde som en anden statsmagt ved siden af kongen. I dag er Hammershus en ruin.

Kirkens magtmidler

Paven i Rom optrådte som den danske konges overherre – gav påbud og råd og fældede domme i sager mellem kongen og de danske gejstlige. Hans magtmiddel var truslen om bandlysning – at udelukke kongen fra kirken – eller ligefrem interdikt, hvilket indebar, at et helt område eller land udelukkedes fra nadveren og de øvrige sakramenter.

Kirken havde også håndfast fysisk magt, for den lå inde med enorme økonomiske ressourcer i form af jord. Dens ejendomsbesiddelser overgik langt kongens. Og kirkens godsbesiddelse var grundlag for rent militær magt i form af borge og krigere. Ærkebissen af Lund lod således opføre borgen Hammershus på Bornholm – måske rigets stærkeste fæstning. For kongemagten var det indlysende vigtigt at have hånd i hanke med kirken og gejstligheden, som kongen anså for sine tjenere lige så vel som paven. I økonomiske trængselstider lagde kongen da også beslag på indtægter, der normalt tilfaldt kirken – som f.eks. tienden – eller søgte at tilegne sig jordejendom, der tilhørte kirken.

To gange i middelalderen førte interessekonflikterne mellem kirke og kongemagt til voldsomme sammenstød, hvor ærkebissen nægtede at krone og salve den nye konge – i 1258 og 1320. I disse sammenhænge udstedte paven bandbullen mod den danske konge. Begge dele undergravede kongens legitimitet. Kongen greb på sin side til ligefrem at fængsle ærkebissen – det skete i 1259 og 1294

[Brian McGuire om kirkens magt \(2:22\)](#)

I videoen fortæller professor i middelalderhistorie Brian McGuire om baggrunden for kirkens magt i middelalderen.

[Brian McGuire om kirken som "velfærdssamfund" \(2:38\)](#)

I videoen redegør professor i middelalderhistorie Brian McGuire for kirkens økonomiske indflydelse på middelalderens samfund.

Håndfæstninger og Danehof

Kongens voksende magt stødte på modstand fra stormændene. Det var en selvfølgelighed i middelalder-samfundet, at kongen skulle regere i forståelse med rigets "bedste mænd", dvs. de ledende stormænd og bisperne. Denne forsamling blev kaldt Danehof. Alligevel kunne kongen optræde så magtfuldkommen, at han tilsidesatte de ledende stormandslægters interesser eller ligefrem begik overgreb imod dem. For at lægge bånd på kongens magt og forsvare deres egne interesser fik stormændene i 1282 gennemtvunget, at kongen skulle underskrive en såkaldt "håndfæstning", der gav dem en elementær retssikkerhed og satte grænser for konges magt. I den håndfæstning blev Danehoffet gjort til rigets øverste domstol, og det blev fastslået, at det skulle samles hvert år.

Fra slutningen af 1200-tallet blev forsamlingen af "rigets bedste mænd" til det såkaldte rigsråd, der bestod af biskopperne og repræsentanter for de ledende stormandslægter, som dog var udvalgt af kongen. Med dette rigsråd måtte kongen dele sin magt.

ARBEJDSSPØRGSMÅL: KONGEN, KIRKEN OG STORMÆNDENE

1. Hvori bestod kirkens/pavens magt, og hvordan begrundedes den?
2. På hvilke måder begrænsede stormændene kongens magt?

FAKTABOKS: Håndfæstning, 1282-1660

Håndfæstning betyder egentlig 'løfte', og ordet bruges i den historiske litteratur om de skriftlige løfter, de fleste valgkonger i perioden 1320-1648 måtte afgive som betingelse for at blive valgt. Håndfæstning bruges også som betegnelse for den aftale, der blev påtvunget Erik Klipping i 1282, og som betragtes som den første håndfæstning. Håndfæstningerne indeholdt diverse indskrænkninger af kongernes magtbeføjelser, herunder præciseringer af de enkelte socialgruppers (stænders) privilegier.

Fra: [Håndfæstning, 1282-1660 \(danmarkshistorien.dk\)](#)

Erik Klippings håndfæstning (1282) – uddrag

Erik Klipping (1249-1286) blev kronet til konge i 1259, men enkedronning Margrethe Sambiria (1230-1283) regerede på vegne af sin umyndige søn frem til ca. 1266. Herefter fik Erik Klipping overdraget magten, men en voksende indenlandsk stormandsopposition afkrævede i 1282 Erik Klipping Danmarks første håndfæstning - en traktat indgået mellem kongen og stormændene angående retningslinjerne for kongens styre. Kongens magt blev dermed indskrænket.

Håndfæstningen blev til på baggrund af stor utilfredshed med kongens anvendelse af sin domstol, det kongelige retterting, som uden videre dømte folk for majestætsforbrydelse, hvorved de mistede både deres liv og deres gods, hvis de stod kongen i vejen. Dertil kom de ydelser som befolkninger blev afkrævet af kongen. Dette søgte håndfæstningen at gøre op med.

Herunder bringes et uddrag på nudansk af Erik Klippings håndfæstning

1282. 29. juli. Nyborg.

Erik, af Guds nåde de danskes og venders konge, til alle, der ser dette brev, til sagens evige ihukommelse.

Vi vil, at det skal stå fast for nulevende og tilkommende, at vi i det Herrens år 1282 på hellig Olavsdag i Nyborg med råd af rigets bedste mænd har forordnet, hvad vi på mødet i Vordingborg med samme mænds råd lovede:

1. at der én gang om året ved midfaste skal holdes den forsamling, som kaldes hof,
2. fremdeles at ingen må fængsles, medmindre han frivilligt på tinge har tilstået sig skyldig i, lovligt er dømt for eller grebet på fersk gerning i en forbrydelse, for hvilken han efter landets love skal miste liv eller lemmer; men den lovligt dømte skal have den frist til at flygte ud af riget, som står i lovbøgerne;
3. fremdeles må ingen mand, uanset hvilken sag han er dømt for, straffes med pengebøde eller anden straf udover, hvad der er udtrykt i lovene, og der må ikke pålægges nogen bøder, uden at han er lovligt dømt; [...]
5. Vi forordner også og lover fast at overholde ubrødeligt salig kong Valdemars love, således som de står i hans lovbøger, idet vi tilbagekalder som fuldstændigt ugyldige alle misbrug og afvigelser, indført mod lovene [...]

Men for at alt dette og hver enkelt bestemmelse kan forblive i gyldighed og kraft, har de ærværdige fædre herr Jens, ærkebiskop af Lund, herrerne Peder, biskop af Viborg, Tyge, biskop af Ribe, Svend, biskop af Børglum, og Ingvar, biskop af Roskilde, herrerne Jakob og Jens, Slesvigs og Odenses udvalgte og bekræftede bisper, samt grev Otto af Ravensberg og herr Valdemar af Rostock ladet deres segl hænge under dette brev sammen med vort. Forhandlet i Nyborg på ovennævnte år og dag.

Erik Klippings segl

Fra:

- <http://centerforhistorieformidling.dk/epoker-og-begivenheder-i-danmarkshistorien/erik-klipping-haandfaestning.html>
- <http://www.danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/#indhold1>

Folkeviser om mordet på Erik Klipping

Viserne findes i mange versioner. Disse to stammer fra Rentzells håndskrift fra 1580'erne men er dog transskriberet til nyere dansk. Der følger en liste med ordforklaringer efter folkeviserne (s. 16). Derudover kan "Ordbog over det danske sprog": www.ordnet.dk/ods bruges til ord, der stadig driller.

Kongemordet

1.

Der ere så mange i Dannemark,
som alle vil herre være:
de ride dennem til Ribe,
og lod dennem klæder skære.
:Nu stander landet i våde*.

2.

Så lod de dennem klæder skære,
og alle i munkelige*;
så red de dennem op i land,
deres rette herre at svige.

3.

De red i den bondes gård
med skarpe spær* i hænde;
alle havde de grå kolhætter* på,
at ingen mand deennem kendte.

4

Så ginge de demmen i laden ind,
de stedtes* dennem på den lo;
vågen da lå den ædle herre*,
han ville det ikke tro.

5.

De stak hannem gennem hærde,
stod ud af venstre side:
"Nu haver vi den gerning gjort,
al Dannemark bær for kvide*."

6.

Det da så den liden smådreng*,
sin herre han lidde den kvide*;
han lagde sadel på ganger sin;
han lod ikke længer lide*.

7.

Dronningen* sidder på højeloft,
og ser hun ud så vide:
"Nu ser jeg den liden smådreng,
så hastelig monne han ride.

8.

Han rider nu min herres hest,
jeg ræddes for sorg og kvide;
råd Gud Fader udi himmerig,
hvor* min kære herre monne lide*?"

9.

Ind da kom den liden smådreng,
og sagde han hende derfra:
"Min herre han er i laden vej't*,
og alt landet stander i våde.

10.

Min herre er slagen ihjel,
Gud hans sjæl vel nåde!
For(s)varer* vel Eders unge søn*,
al Danmark skal styre og råde."

11.

"Det skal du have for tidingen,
Dog* de skal ikke gode:
klæde og føde i konningens gård,
imeden* vi leve både*."
:Nu stander landet i våde.

Marsk Stig og hans hustru

1.

Marsti* han ud af landet for
og vandt både hæder og ære;
hjemme blev kong Erik,
han lokked hans hjertenskære.
:Men fruén sidder i Sjælland, så mangt der hun sørger.

2.

Det var hr. Marsti,
han kom fra ledingen* hjem;
ikke da ville hans væne* hustru
gange hannem ud igen.

3.

Længe stod herre Marsti,
og tænkte han ved sig:
"Hvi monne ikke min kære hustru
nu stande op imod mig*?"

4.

"Den tid I af landet for,
da var jeg en ridders frue;
nu er jeg en dronning udi Dannemark,
det må jeg fuldlidet love."

5.

Det var herre Marsti,
han tog til sin kniv:
"Havde det mig en anden sagt,
da skulle det kostet dit liv."

6.

"Jeg skal aldrig søvn sove,
hos eders hvide side,
før I fanger vejjet konning Erik,
som mig haver gjort den kvide."

7.

Det var herre Marsti,
han svaret hende ikke et ord;
så red han til landsting,
koning Erik imod.

8.

Det var herre Marsti,
han gik ad landsting frem;
hannem hilsede både ridder og svende
og mangel ærlig mand.

9.

Op stod konning hr. Erik
og tog hannem i sin hånd:
"Vær velkommen, hr. Marsti,
hjem til rige og land!"

10.

Da svarede herre Marsti,
han var i sindet vred:
"Ilde haver jeg stedt min megen møde,
der jeg af landet red.

11.

Jeg red mig af landet ud,
jeg vandt både Reval og Ri'n*,
nu haver I, kong Erik,
lokket kære hustru min."

12.

"Hører du, herre Marsti,
du vredes ikke ved mig!
Otte borge udi Sjælland
dennem vil jeg unde dig."

13.

"Otte borge i Sjælland
kommer mig ikke sorrig af hue:
aldrig lever jeg så god en dag,
at det forgiver min frue."

14.

Længe stod herre Marsti,
tænkte han derpå:
"Jeg lader bygge en slot på Hjelm,
skulle det koste det, jeg å*."

15.

Marsti drog til sin væne hustru,
og han bygger Hjelm så fast;
han skøtted hverken bøsse* eller pil,
ikke heller blidekast.

16.

Marsti og hans væne hustru
de bar den sorrig i sinde;
det vil jeg for sandingen sige:
det rådde konning Erik men.
:Men fruén sidder i Sjælland, så mangt der hun sørger.

Kongemordet

dennem: dem

våde: ulykke

i munkelige: så de lignede munke

spær: spyd

kolhætter: tætsluttende (munke)hætter

stedtes: stillede sig

den ædle herre: kong Erik Klipping

hannem: ham

al Danmark bær for kvide: som hele Danmark bærer sorg for

den liden smådreng: Rane Jonssøn, kongens svend; blev dømt fredløs sammen med Marsk Stig og syv andre

sin herre han lidde den kvide: for sin herre led han den sorg

lod ikke længer lide: ventede ikke længere

hvor: hvordan

lide: befinde sig

vej(e)t: dræbt

forvarer: pas på

dog: selvom

imeden: så længe

både: begge

Marsk Stig og hans hustru

Marsti: sammentrækning af Marsk Stig alias Stig Andersen, rigets marsk (hærens øverstbefalende) beskyldtes for at være hovedmanden bag mordet og levede som landflygtig på øen Hjelm efter drabet

fra ledingen: fra krigstoget

væne: smukke

stande op imod mig: rejse sig og gå mig i møde

Reval og Ri: i dag Tallinn og Riga, byer i Estland og Letland

jeg å: jeg ejer

bøsse: gevær - kendes først i det 14. århundrede, dvs. at det er en anakronisme

Hvem havde magten? - Reformation og enevælde

- Adelsvældens tid
- Guido Bentivoglio til pave Paul d. 5. om Danmarks styre
- Adelsvælden slutter 1660
- Arbejdsspørgsmål: Hvem havde magten 1536-1660?

Adelsvældens tid

I middelalderen havde der været en slags dobbeltmagtssituation i samfundet. Ved siden af kongemagten, eller statsmagten, havde kirken en uafhængig magtposition som en del af den katolske pavekirke. Den gejstlige, kirkelige magt byggede på kirkens store gudsbesiddelser og dens moralske og religiøse autoritet som forvalter af de nådemidler, der kunne give mennesket frelsen. Med reformationen blev kirken lagt ind under kongemagten, den blev en del af staten, og biskopper og præster blev kongens tjenere.

Også på andre måder styrkedes den centrale magt i riget. I middelalderen havde tingene i de forskellige landsdele haft magt over lovgivningen. Det havde givet sig udtryk i, at landslovene – den jyske, den sjællandske, den skånske – var forskellige. Efter middelalderen var al lovgivning samlet under kronen, som udstedte love, påbud og regler uden at rådføre sig med tingene. De blev reduceret til domstole. Tingene havde også været de forsamlinger, hvor en ny konge skulle hyldes for at opnå legitimitet. Det faldt også væk.

Desuden voksede centralmagts evne til at disponere over indbyggernes arbejdskraft og ejendom, efterhånden som der blev skabt en fastere centraladministration, der holdt øje med administrationen af de len, landet var opdelt i, og som satte skatte- og toldopkrævningssystem.

Men en stærkere centralmagt var ikke uden videre ensbetydende med en stærk kongemagt. Historikere har kaldt perioden fra 1523 til 1660 for "adelsvælden", og ikke uden grund. Magten over det danske rige lå nemlig hos konge og det adelige rigsråd i forening. Rigsrådet bestod af 20 til 30 medlemmer, der sad på livstid. Før reformationen i 1536 havde biskopperne automatisk været medlemmer, mens de øvrige udpegedes af kongen blandt landets mægtigste adelslægter, som det var umuligt at komme udenom. Efter reformationen bestod rådet kun af overhoveder for højadelige slægter.

Da Danmark var et valgrike, skulle kongen principielt vælges af rigsrådet, og i forbindelse med kongevalg kunne rigsrådet afkræve kongen en håndfæstning, en slags forfatning, hvori han lovede

at elske og fremdrage Danmarks Riges Råd og adel og med dem styre og regere Danmarks rige og besørge Danmarks Riges Råd med kronens len,

som det hedder i Frederik d. 2.s håndfæstning fra 1559.

Christian d. 2. havde 1513-1523 forsøgt at regere ved at støtte sig ikke på rigsrådet, men på det fremvoksende borgerskab, og han havde omgivet sig med borgerlige rådgivere. Det var endt med hans afsættelse i 1523.

Men en konge var det heller ikke muligt at komme udenom. Rigsrådet havde forsøgt at regere uden konge, da det i 1533 udskød kongevalget efter Frederik d. 1.s død, men det førte til kaos og borgerkrig. Sikre og stabile magtforhold kunne derimod opnås i et samarbejde og en magtbalance mellem konge og rigsråd.

For udenlandske iagttagere var højadelens betydelige politiske magt iøjnefaldende. Det fremgår f.eks. af en rapport, som den pavelige udsending Guido Bentivoglio i 1612 sendte til pavehoffet:

Skønt regeringsformen i den danske konges riger er monarkisk, er den dog for en stor del afhængig af stormændene, idet adelen har meget stor myndighed i hine lande. Uden den kan kongen ikke beslutte noget af vigtighed, og det er den, der navnlig udøver den dømmende myndighed; overfor adelen står kongen snarere som den bedende end som den bydende.

Kongen er kort sagt snarere overhoved end konge, og de adelige er mere selvstændige end undersåtter. Folkets masse har ingen andel i regeringen.

Helge Gamrath: *Christian IV-tidens Danmark*, 1988, s. 10

Adelsvælden slutter 1660

Bentivoglios beskrivelse af begrænsningerne i kongens magt er i hovedsagen rigtige, men en stærk konge som Christian d. 4. (1588-1648) var alligevel i stand til at sætte sin vilje igennem imod rigsrådets vilje. Det skete i forbindelse med den for Danmark skæbnesvangre indgriben i Trediveårskrigen i Tyskland i 1625, som kongen gennemtvang på trods af rigsrådets - fornuftige - modstand.

At "folkets masse" som Bentivoglio skriver, ikke havde andel i regeringen, er også rigtigt, men i visse situationer fandt kongen og/eller rigsrådet det alligevel hensigtsmæssigt at skaffe sig den bredere befolknings formelle tilslutning. Det skete på de såkaldte stændermøder, hvoraf det første indkaldtes i 1468 og det sidste i 1660. På disse stændermøder var adel, gejstlighed og borgerskab repræsenteret, men normalt ikke bønderne.

Et stændermøde sammenkaldtes f.eks. i 1536 for at godkende den kirkereform, som Christian d. 3. gennemførte, for at bekræfte kongevalget i 1648 og – og det var den hyppigste årsag – for at bevilge skatter i krigstid (eksempelvis 1570, 1627, 1631, 1660).

Adelsvælden stod imidlertid for fald i 1660, da kongen fik kasseret håndfæstningen og blev gjort til arvekonge, hvorefter han blev enevældig. Dermed forsvandt rigsrådet. Kongen regerede nu selv ved hjælp af de ministre og rådgivere, han valgte. Langt hovedparten af de vigtige embeder blev dog fortsat besat af adelige, men de sad på kongens nåde. Og den skattefrihed, der havde været det centrale tema på stændermødet i 1660, beholdt adelen også - hvis de vel at mærke havde tilstrækkeligt meget gods.

Hvorfor mistede højadelen sin magt? Der kan her peges på en række forhold, der spillede ind. For det første var højadelen blevet en stadig mindre og mere lukket kreds, og den økonomiske og magtpolitiske afstand til lavadelen var vokset. Den "menige adel" sluttede altså kun halvhjertet op om højadelen, rigsrådsadelen. For det andet havde adelens magt bygget på dens funktion som "værgestand", men efter 1600 spillede det adelige rytteri ikke længere nogen væsentlig militær rolle. Det var professionelle fodfolkssoldater, der beherskede slagmarkerne. For det tredje var borgerskabets økonomiske betydning vokset. De var blevet vigtige for statsmagten både som skatteydere og som långivere.

Støttet på borgerskabet, på sin gejstlighed og på sine professionelle soldater kunne kongen derfor gennemføre det statskup i 1660, der afsluttede adelsvælden.

ARBEJDSPØRGSMÅL: HVEM HAVDE MAGTEN 1536-1660?

1. Hvilken betydning fik reformationen for magtforholdene i Danmark?
2. På hvilken måde voksede centralmagtens ressourcer gennem 1500- og 1600-tallet?
3. Hvordan kan det være, at adelen indtil 1660 kunne fastholde en så betydelig magtposition?
4. Hvad var årsagerne til adelsvældens fald og enevældens indførelse i 1660?

Den moderne soldat anno 1607. Igennem 1500-tallet havde det adelige rytteris betydning været aftagende, og i 1600-tallet var fodfolkstropper rygraden i hæren. Det var i reglen professionelle, hvervede tropper. De var bevæbnet med musket - som på billedet - eller med lange lanser. Stik fra Jacob de Gheyns bog om krigskunst fra 1607.

Magtomvæltninger gennem militærkup

- To revolutioner - og deres fællestræk
- Hvem traf beslutningerne?
- Arbejdsspørgsmål: Magtomvæltninger gennem statskup

To revolutioner - og deres fællestræk

De to store politiske magtforskydninger i 1500- og 1600-tallet var dels reformationen 1536, der knækkede kirkens magt, dels statsomvæltningen i 1660, der afsluttede den såkaldte adelsvælde og gav al magt til kongen.

De to revolutioner har klare fællestræk. De fandt begge sted i forbindelse med afslutningen af en krigstilstand. Reformationen fandt sted efter en tre år lang borgerkrig, Grevens Fejde 1533-1536, hvor borgerstanden og bønderne havde udfordret de herskende stænders overherredømme.

Statsomvæltningen skete efter svenskekrigene 1657-1660, der havde bragt Danmark tæt på udslettelse.

I begge tilfælde stod kongen som øverste leder af krigsmagten med en stor, hvervet hær af professionelle soldater. Det var usædvanligt, for normalt havde den danske konge ikke nogen stående hær til rådighed. Man indkaldte det adelige rytteri og hvervede soldater, når der var optræk til krig. Kun krigsflåden, som skulle håndhæve den danske konges herredømme over de omkringliggende have, var altid til rådighed.

De udenlandske tropper - i alt overvejende grad tyske - var både i 1536 og i 1660 ledet af holstenske og andre tyske feltherrer og "øverst", og deres primære interesse var at sikre sig deres sold - og det var kongen, der skulle skaffe dem den aflønning, de havde krav på, før de afsluttede deres ansættelse.

Det gav kongen en styrkeposition, han ikke havde under normale forhold, og i de to kritiske situationer i 1536 og 1660 benyttede først Christian d. 3. og derefter hans oldebarn, Frederik d. 2., sig af lejetropperne til at gennemføre, hvad der kan betegnes som statskup, bygget på militæret.

Hvem traf beslutningerne?

I 1536 blev den afgørende beslutning om at fængsle biskopperne taget i et krigsråd, bestående af kongen og de militære ledere - ikke af den øverste politiske myndighed, nemlig rigsrådet. Og militær magt tvang rigsrådet til at acceptere fængslingen. Dette kup førte til gennemførelse af reformationen og kirkegodsets inddragelse under staten.

Men det svækkede ikke i adelens politiske og økonomiske dominans, måske snarere tværtimod. Christian d. 3. havde jo under borgerkrigen nedkæmpet de borgere og bønder, der havde rejst sig mod adelen. Hans nærmeste rådgivere var adelige holstenske storgodsbesiddere, og i sin videre regering støttede han sig helt på adelen.

I 1660 blev beslutningen om Danmarks overgang fra valgrige til arverige taget i en snæver ikke-adelig rådgiverkreds omkring Frederik d. 2., og den gennemførtes bl.a. i kraft af, at kongens tropper besatte byen og tvang adelen til at acceptere det uundgåelige. Ved dette statskup mistede adelen endelig den politiske magtstilling, den havde haft siden middelalderen.

ARBEJDSPØRGSMÅL: MAGTOMVÆLTNINGER GENNEM STATSKUP.

1. Hvad skal man forstå ved "et statskup", og hvad er begrundelserne for at betegne magtomvæltningerne 1536 og 1660 som "statskup"?
2. Hvilke lighedspunkter er der ifølge fremstillingen mellem de to magtomvæltninger?

Hvem havde magten? - Enevælde og oplysning

- Den formelle magt - og den uformelle
- Arbejdsspørgsmål: Den formelle magt - og den uformelle

Den formelle magt - og den uformelle

I den enevældige stat lå magten selvfølgelig hos kongen. Hans underskrift var i princippet tilstrækkelig til, at en beslutning fik retsgyldighed, og i Kongeloven af 1665 var der fastsat meget strenge straffe for at krænke denne enevoldsmagt. I praksis udøvede kongen dog sjældent denne magt personligt, og også i de perioder, hvor kongen søgte at regere selv, var han afhængig af de ministre og rådgivere, han omgav sig med.

Den formelle varetagelse af statens styre havde selvfølgelig selve centraladministrationen, dvs. kollegierne: Krigskollegiet, Danske Kancelli, Tyske Kancelli (=udenrigsministeriet), Kommercekollegiet og Rentekammeret (finansministeriet). De varetog den daglige administration af de løbende regeringsanliggender og udarbejdede forslag og indstillinger til majestæten. Den øverste ledelse lå hos Geheimekonseillet på tre til fem medlemmer. Ved dets møder havde kongen forsæde, og her skulle alle vigtige beslutninger træffes og love godkendes i kraft af kongens underskrift. De ledende embedsmænd i denne administration havde normalt en afgørende indflydelse på de beslutninger, kongen traf.

Ved siden af det officielle regeringsapparat havde også det kongelige hof og kongens familie i perioder meget stor indflydelse på den førte politik. Hoffet udgjordes af de personer, der omgav kongen i dagligdagen, og en karriere ved hoffet kunne bane vej til meget magtfulde positioner. Det gjaldt især posten som leder af det kongelige hof og posten som kongens privatsekretær, også kaldet kabinetssekretæren.

Hoffet og kongefamilien kunne i kraft af personlige relationer til majestæten påvirke hans beslutninger og hans udnævnelser og afskedigelser af embedsmænd. Det politiske spil havde derfor ofte karakter af intriger og positionskamp mellem forskellige grupperinger ved hoffet og i centraladministrationen – det var et spil om indflydelse og om lukrative poster og privilegier.

I visse perioder var kongen meget afhængig af en bestemt rådgiver, af kongens "favorit". I disse tilfælde blev denne favorit reelt leder af landets styre, og det officielle regeringsapparat blev kørt ud på et sidespor. Det var først og fremmest tilfældet i perioden fra 1746 til 1808, hvor to på hinanden følgende konger var i en sådan psykisk forfatning, at de reelt var umyndiggjort. Det drejer sig om Frederik d. 5. (1746-1766) og Christian d. 7. (1766-1808).

[Video: Michael Bregnsbo om enevælden](#)

ARBEJDSPØRGSMÅL: DEN FORMELLE MAGT - OG DEN UFORMELLE

Overvej, hvilke muligheder dels et medlem af overklassen, dels en almindelig borger havde for at påvirke beslutninger, som blev truffet i statsapparatet.

Frederik d. 5. og A. G. Moltke

Det mest markante eksempel på en hofmands politiske indflydelse er Adam Gotlobb Moltkes position under Frederik d. 5. (1746-1766).

Han blev født i 1723, og allerede da hans far, Christian d. 6., overtog tronen i 1730, fik han sin egen hofstab, og til denne knyttedes Adam Gottlob Moltke som kammerpage. Moltke var da 19 år gammel, men havde, fra han var 12 år, gjort tjeneste ved hoffet. Han var søn af en tysk officer fra Mecklenburg, men flere af hans familie var trådt i dansk tjeneste.

Der udviklede sig et stærkt tillidsforhold mellem Frederik og A. G. Moltke, så da Frederik i 1746 overtog tronen efter sin far, blev A. G. Moltke leder af hoffet - "overhofmarskal".

Frederik d. 5. viste sig helt ude af stand til at beskæftige sig med regeringsanliggender. Han var tidligt begyndt at føre et udsvævende liv. At han blev gift med den engelske prinsesse Louise bremsede ikke hans drukture og omgang med, hvad samtiden kaldte "gemene fruentimmere".

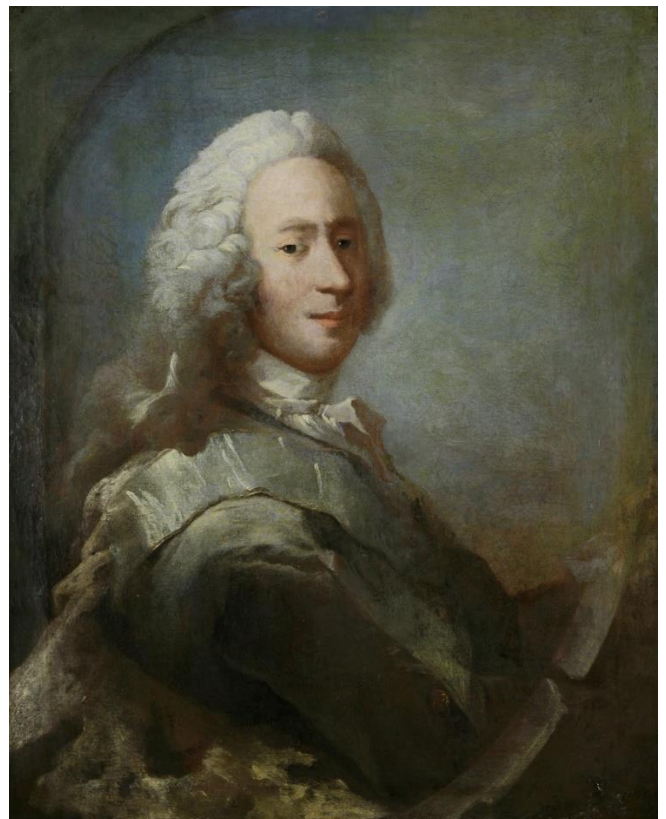
I løbet af sin regeringstid blev han dybt alkoholiseret. Han havde jævnligt svært ved at holde sig på benene ved officielle lejligheder, og når majestæten tog hatten af, måtte han have hoffolks hjælp til at sætte den på hovedet igen.

Samtidig blev hans driftsliv meget problematisk. At han havde elskerinder var normalt, men Frederik benyttede sig også af prostituerede og kastede sig ud i seksuelle orgier af sadistisk karakter.

Med mellemrum blev han så ramt af samvittighedsqual og religiøse anfægtelser, uden at det dog ændrede hans livsførelse.

Frederik er fremstillet som en feltherre i rustning og med marskalstav i hånden. Skønt kongen åbenlyst var helt ude af stand til at styre hverken landet eller sig selv, var det vigtigt at opretholde forestillingen om den ophøjede majestæt, som fik æren for alt, hvad staten foretog sig.

Adam Gottlob Moltke. Moltke er det mest fremtrædende eksempel i danmarkshistorien på en ren hofkarriere, der førte til en position som landets mest magtfulde person.

Begge portrætter er udført af Carl Pilo og befinder sig på Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.

Moltke fungerede her i en form for faderrolle og var den, der bedst evnede at styre eller i det mindste begrænse majestætenes udskejelser, og han forblev gennem Frederiks liv dennes nærmeste ven, fortrolige og skriftefar.

Det betød, at kongen i et og alt fulgte Moltkes råd. Han blev rigets mægtigste mand og havde det afgørende ord at skulle have sagt, når embeder skulle besættes eller lovgivning udarbejdes.

Udenlandske diplomater opfattede det som lige så vigtigt at forhandle med ham som med landets udenrigsminister. Hvis man skulle opnå noget, var hans ord af afgørende betydning.

Da Frederik d. 5.s dronning, Louise, døde i 1751, var det hans hensigt at ægte en af Moltkes døtre. Det modsatte Moltke sig, måske af hensyn til den pågældende datter, men i høj grad også, fordi det ville gøre ham alt for sårbar over for den misundelse og modstand, der selvfølgelig var imod hans position. I stedet giftede Frederik sig med hertugdatteren Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel.

Moltke holdt sig næsten helt ude af det formelle regeringsapparat. Ganske vist blev han efter kongens udtrykkelige ønske medlem af Geheimekonseillet i 1763, men han fik tilladelse til at blive væk fra møderne.

Moltke forvaltede sin store magt med omtanke og forsigtighed, så regeringsapparatet under Frederik d. 5. fik lov til at fungere professionelt under ledelse af kompetente ministre. Den fremtrædende af disse var Johan Hartvig Ernst Bernstorff, der blev udenrigsminister og medlem af Geheimekonseillet i 1751, poster han beholdt til 1770.

På det personlige plan høstede A. G. Moltke store frugter af sin favoritstatus hos majestæten. Han fik godset Bregentved som gave og kunne også købe sig andre godser, så han i 1750 kunne få oprettet et grevskab.

ARBEJDSPØRGSMÅL: FREDERIK D. 5. OG A. G. MOLTKE

1. Hvordan fremstilles her forholdet mellem kongen og Moltke?
2. Hvordan opnåede Moltke denne magt?
3. Kan du se nogen mekanismer, der skulle kunne forhindre Moltke i at misbruge sin indflydelse på kongen?

Christian d. 7., Struensee og Guldberg

- [Den utilregnelige konge](#)
- [Reformpolitikeren Struensee](#)
- [Hvorfor faldt Struensee?](#)
- [Guldbergs konservative regering](#)
- [Arbejdsspørgsmål: Christian d. 7., Struensee og Guldberg](#)

Den utilregnelige konge

Christian d. 7. var søn af Frederik d. 5. og dennes første kone, dronning Louise af England. Han blev født i 1749 og overtog tronen, da hans far døde i 1766. Hans mor døde, da han var to år gammel, og med sin far havde han ikke nogen kontakt.

Allerede i Christians barndom kunne hans nærmeste omgangskreds registrere foruroligende tegn på, at prinsen ikke var helt psykisk normal. Han viste tegn på sadisme og havde tendens til at leve i en fantasiverden.

Endnu ved sin konfirmation i 1765 kunne han optræde overbevisende ved den "eksamination" i den kristne lærdom, som han blev underkastet, men efter hans tronbestigelse gik det galt, og det stod efterhånden klart for hans omgivelser, at Christian var sindssyg. Formentlig led han af det, man i dag kalder skizofreni.

Christian begyndte sin regering med at afskedige en række af de embedsmænd, der havde haft ledelsen af landet i hans faders tid, uden at der var nogen egentlig politisk linje i det, han foretog sig, og forskellige grupperinger ved hof og centraladministration intrigerede hver for sig for at påvirke den utilregnelige regent.

Desuden skejede han voldsomt ud i sit privatliv. Han var i 1766 - som 17-årig - blevet gift med sin kusine, den engelske prinsesse Caroline Mathilde, der da var 15 år, og de fik i januar 1768 en søn og tronarving, den senere Frederik d. 6.

Samtidig vakte Christian skandale ved at ture rundt med drikkebrødre på beværtninger og bordeller, begå hærværk og slå med byens natvægtere. Han valgte sig en halvprostitueret, "Støvlet-Kathrine" som elskerinde. Hende fik hof og embedsmænd dog forvist fra landet, og i 1768 blev Christian sendt ud på en et år lang rundrejse i Vesteuropa.

Christian d. 7., der i over 40 år var konge, men kun af navn. Malet af Jens Juel i 1784. Reventlowmuseet i Pederstrup.

Reformpolitikeren Struensee

I forbindelse med rejsen blev tyskeren Johan Friedrich Struensee kongens læge. Han viste sig at have en særlig evne til at omgås og kontrollere Christian d. 7. og fulgte efter rejsen med til København, hvor han fik bolig på slottet. Han indledte nu et forhold til dronning Caroline Mathilde, med hvem han fik en datter.

Struensee benyttede sig af sin indflydelse på kongen og sit forhold til dronningen til at gribe den politiske magt i landet. Han lod kongen udskrive ordrer, der udgik direkte fra kongens kabinet uden om Geheimekonseillet, og i kraft af dem afskedigede han de centrale ministre og endte med at afskaffe selve Geheimekonseillet. Derefter regeredes landet udelukkende med ordrer, udstedt fra kongens kabinet, og Struensee blev "Geheimkabinettsminister". Struensee fik i denne sammenhæng ret til at udstede befalinger i kongens navn, og dermed var han reelt diktator. Han blev desuden udnævnt til lensgreve.

Struensee var påvirket af de europæiske oplysningsidéer og meget kritisk over for det konservative danske embedsmandsstyre, og han delte denne kritiske holdning med en mindre gruppe af hoffolk, officerer og embedsmænd.

Han iværksatte da også en stribe reformer i oplysningstidens ånd. Censuren blev afskaffet, tortur ligeledes, og der blev lagt loft over fæstebønders hoverforpligtelser. Hans adelskritiske holdning viste sig derved, at han beskar antallet af adelige hofstillinger, reducerede embedsmænds pensioner, og var på vej til også at indføre besparelser på det omfattende militære budget. Alt sammen reformer i overensstemmelse med den oplyste enevældes opfattelse af god regeringsførelse.

Kirkens rolle ønskede han reduceret, og han afskaffede straf for utroskab og oprettede en institution til at tage sig af uønskede børn af ugifte mødre. Dette sidste så samtiden i sammenhæng med hans forhold til dronningen.

Alt i alt nåede Struensee at udstede mere end 1000 kabinetsordrer om stort og småt i sine 16 måneder ved magten.

[Video: Johan Friedrich Struensee](#)

Caroline Mathilde (1751-1775). Engelsk prinsesse og siden dansk dronning i årene 1766 til 1772.

Portræt malet af Francis Cotes. Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.

Johan Friedrich Struensee (1737-1772).

Portræt malet af Christian August Lorentzen. Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.

Hvorfor faldt Struensee?

Struensee var helt uden politisk eller regeringsmæssig erfaring og gjorde sig næppe helt klart, hvor dumdrigt hans politiske projekt egentlig var. Hans magtbasis var imidlertid uhyre skrøbelig, og hans magt savnede legitimitet. Han skabte sig stærke fjender i centraladministrationen, i militæret og ved hoffet, hvor kongens stedmor, enkedronning Juliane Marie, var blevet helt marginaliseret. I den brede københavnske befolkning voksede der desuden en voldsom uvilje mod ham frem, først og fremmest på grund af hans forhold til dronningen. Han var udlænding, tysker, men dog som holstener undersåt under den danske konge, men han var først og fremmest en borgerlig opkomling, der helt havde tilsidesat de traditionelle magteliter og havde misbrugt sin indflydelse på kongen.

Det var derfor forudsigeligt, at han allerede i 1772 blev bragt til fald ved en sammensværgelse, der havde sit udgangspunkt i militæret og involverede enkedronningen. De sammensvorne fik den gale konge til at underskrive en arrestordre mod Struensee og hans nærmeste medarbejdere. De blev pågrebet og fængslet, og dronning Caroline Mathilde blev taget i forvaring.

Ved den efterfølgende retssag blev Struensee dødsdømt og senere henrettet, og Caroline Mathilde blev sendt til den engelske konges arveland, Hannover, hvor hun levede resten af sit korte liv i byen Celle.

Guldbergs konservative regering

Den gruppe af sammensvorne, der væltede Struensee, byggede ligesom han deres magt på kontrollen med kongens person, og også de benyttede sig af kabinetsordrer. Ledende i denne gruppe var den konservative, dansk-nationale Ove Høegh-Guldberg, der i 1774 blev Christian d. 7.s kabinetssekretær. Han var af beskeden borgerlig herkomst og havde en baggrund som professor på Sorø Akademi. Sin vej til magten skyldte han sin forbindelse til enkedronning Juliane Marie. Han havde været huslærer for hendes søn, arveprins Frederik.

Det var altså stadig hoffet og ikke centraladministrationen, der sad på den politiske magt, men der indførtes dog straks i 1772 et nyt regeringsorgan til erstatning for det Geheimeconseil, som Struensee havde afskaffet. Det blev kaldt Gehejmestatsrådet, og en ny forordning om regeringsførelsen bestemte, at alle kabinetsordrer skulle underskrives af kongen i dette statsråd. Ministrene i rådet var udpeget af kongen, og forordningen bestemte, at kollegierne –altså ministerierne – chefer ikke måtte have sæde der. Statsrådet var således under hoffets – Juliane Maries og Guldbergs – kontrol.

I modsætning til Struensee sørgede Guldberg-styret for ikke at provokere adelen eller militæret. Den reformpolitik, der var indledt før Struensee, og som var accelereret voldsomt under hans korte styre, blev standset og på flere punkter rullet tilbage. Det var et konservativt styre, der blandt andet sørgede for, at godsejerne kunne kræve ubegrænset hoveri af deres fæstebønder. Det var samtidig et udpræget dansk-nationalt styre, hvad indfødsretsforordningen af 1776 er et slående eksempel på.

ARBEJDSPØRGSMÅL: CHRISTIAN D. 7., STRUENSEE OG GULDBERG

1. Hvordan kom Struensee til magten?
2. Hvordan udnyttede han magten?
3. Det viste sig, at Struensees magt var bygget på sand. Hvad var årsagerne hertil - udover selvfølgelig hans forhold til dronningen?
4. Guldberg var i stand til at bevare magten i mange år. Hvorfor var hans magtposition stabil?

Ove Høegh-Guldberg (1731-1808) var af meget beskeden herkomst, søn af en bedemand i Horsens. Han blev teologisk kandidat og gjorde akademisk karriere, blev professor ved adelsakademiet i Sorø og huslærer for arveprins Frederik. Han havde stærke nationale synspunkter, hvilket bl.a. gav sig udslag i hans arbejde for at fremme det danske sprogs status. Efter sit fald i 1784 blev han amtmand i Århus.

Hvem havde magten? - Nationalisme, demokrati og klassesamfund 1814-1901

- De politiske fronter
- Et godsejerkontrolleret demokrati
- Arbejdsspørgsmål: Hvem havde magten i 1800-tallet?

De politiske fronter

Hvem havde magten? I 1800-tallets første årtier kunne dette spørgsmål på sin vis besvares ret enkelt. Det havde den enevældige Frederik d. 6. I modsætning til de fleste af sine forgængere på tronen opfattede han at "være enevolds" mere bogstaveligt, og han foretrak at styre personligt.

Selvfølgelig forudsatte kongens styre støtte og accept fra magtfulde dele af befolkningen. Såvel godsejerne som de rige borgere i byerne støttede enevælden, og det samme gjorde bondebefolkningen, for hvem Frederik d. 6. var den, der havde gennemført de landboreformer, der frigjorde bonden fra herremandens undertrykkelse. Magt havde imidlertid kun majestæten og hans ministre.

Der var dog grupper, der søgte at få indflydelse på den enevældige regering. En stor gruppe af godsejere forsøgte at påvirke regeringen til at fastholde deres særlige rettigheder. Over for denne konservative gruppering stod en anden, væsentlig større gruppe af liberale, der ønskede dybtgående reformer af enevælden. Det var først og fremmest den intellektuelle elite, hvoraf mange paradoksalt nok havde embede i staten. For universitetsuddannede akademikere var der nemlig ikke mange andre muligheder for at skaffe sig en levevej.

De liberale udfordrede den autoritære styreform, og med indførelsen af rådgivende stænderforsamlinger i 1835 åbnedes der mulighed for at gå i dialog med statsmagten. I stænderforsamlingerne kunne der fremsættes andragender og opfordringer til kongens regering, som den måtte tage stilling til.

Den måtte nu i en vis udstrækning stå til regnskab for den førte politik – og dermed var enevælden blevet begrænset. Det blev startskuddet til en politisk proces, hvor samfundets overklasse – godsejere og konservative embedsmænd – kæmpede for at opretholde den eksisterende samfundsorden, mens de underprivilegerede grupper – først det liberale borgerskab, siden bønderne og husmændene og til sidst arbejderne – kæmpede for at forandre den og få del i magten.

Et godsejerkontrolleret demokrati

Med indførelsen af grundloven i 1849 blev det politiske system med et slag stærkt demokratiseret. Den lovgivende magt overgik til en valgt Rigsdag, valgt med almindelig mandlig valgret til begge dens kamre - Folketing som Landsting.

Ved en grundlovsrevision i 1866 blev denne situation ændret. Mens der fortsat var lige valgret til Folketinget, blev Landstinget sammensat på en sådan måde, at godsejerne og de største skatteydere i købstæderne havde flertal sammen med de repræsentanter, som kongen udnævnte.

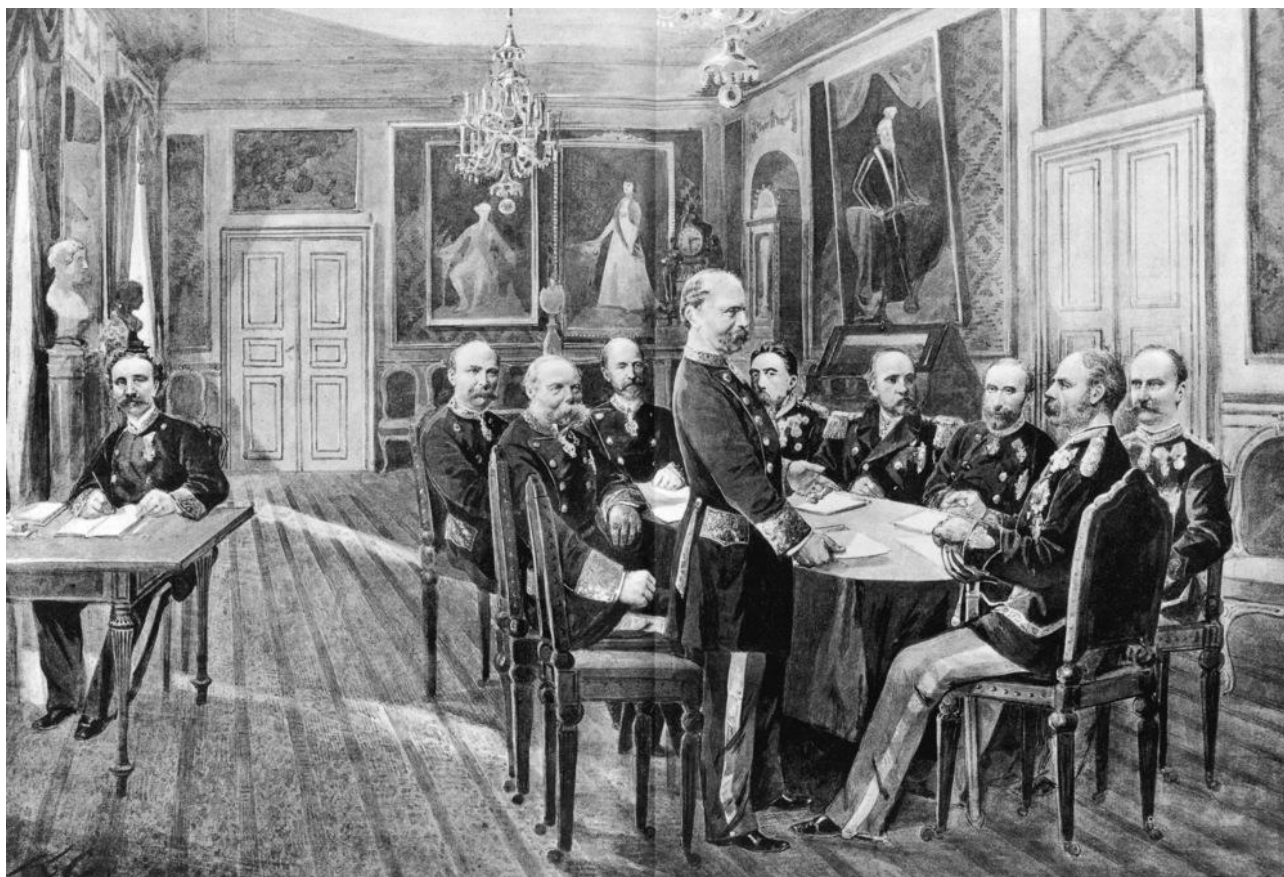
Kongens rolle indskrænkede sig nu til at udnævne en regering, der i hans navn administrerede den udøvende magt. Man kan diskutere, i hvilken udstrækning kongen var en selvstændig magtfaktor, og i hvilken udstrækning hans ageren blot var bestemt af magtforholdet mellem samfundsklasserne og partierne.

Det nye, delvist demokratiske system viste sig at føre til en situation, hvor den politiske magt ikke længere var absolut som i enevældens tid, men delt. I selve forfatningen var statsmagten delt mellem den udøvende magt, kongen, den lovgivende magt, der tilhørte Rigsdagen, og den dømmende magt, der lå hos domstolene.

Inden for rammerne af denne forfatning var magten delt mellem forskellige samfundsklasser, der dannede politiske partier og kæmpede forbitret for at maksimere deres indflydelse.

Grundloven af 1866 sigtede på at skabe en magtbalance mellem de forskellige samfundsklasser. De besiddende ville kunne forhindre, at befolkningsflertallet – landbefolkningen – brugte lovgivningsmagten til grundlæggende ændringer i samfundsstrukturen – ikke mindst ejendomsforholdene. Det kaldte man en konservativ garanti.

Overklassen skulle kunne forhindre f.eks. høj beskatning af deres indkomster og formuer, tvangsmæssig afvikling af resterne af fæstevæsen og hoveri eller ligefrem tvangsmæssig udstykning af store landbrug. Kongens ret til frit at udpege sine ministre skulle desuden sikre, at regeringsmagten forblev på overklassens hænder, selv om den officielle fortolkning var, at kongen og hans regering var hævet over klasseinteresser og partistridigheder.

Statsrådet består af kongen, kronprinsen og regeringen. Her ses et stik af et møde i statsrådet fra 1888 med Christian d. 9. for bordenden. Til højre for ham kronprinsen, den senere Frederik d. 8. Stående ses Estrup fremlægge sagerne for kongen. Af de syv ministre var de fire godsejere. Alle ministre bærer uniform i deres egenskab af kongelige embedsmænd øverst i rangordenen.

Kontrollen med Landstinget og med regeringen betød, at landets godsejere i flere årtier havde den afgørende indflydelse i det politiske system. Det viste sig især med al tydelighed, da de godsejerdominerede regeringer under ledelse af Estrup i årene fra 1885 til 1894 simpelthen overtog dele af lovgivningsmagten ved at udstede foreløbige love, provisorier, idet den henviste til, at det ikke var muligt for Rigsdagen at få vedtaget den nødvendige lovgivning – først og fremmest vedrørende statens finanser.

Men godsejerne og deres allierede, overklassen i byerne, forsøgte også at udnytte deres økonomiske magt. Det skete f.eks. ved at lægge pres på vælgerne ved folketingsvalg. Nogle godsejere proklamerede f.eks., at de ville afskedige landarbejdere, der ikke stemte på den kandidat, godsejeren foretrak, mens andre uddelte kontant belønning til dem, der gjorde.

Stemmeafgivningen var nemlig ikke hemmelig, men skete ved håndsoprækning, eller blev direkte registreret af de valgtilfornordede.

ARBEJDSSPØRGSMÅL: HVEM HAVDE MAGTEN I 1800-TALLET?

1. Hvilke samfundsgrupper ønskede enevælden afskaffet?
2. Vurdér stænderforsamlingernes betydning. Indebærer de en reel indskrænkelse af kongens enevældige magt?
3. Hvilken demokratiopfattelse ligger der bag grundloven af 1866?

Partier - magtens nye organer

- [Partierne opstår](#)
- [Bøndernes Venstre](#)
- [Arbejdernes Socialdemokrati](#)
- [Overklassens Højre](#)
- [Arbejdsspørgsmål: Partier - magtens nye organer](#)

Partierne opstår

For første gang i danmarkshistorien fik den politiske kamp form af kamp mellem partier. I 1840'erne og 1850'erne havde man løse politiske grupperinger – først og fremmest de nationalliberale og Bondevennerne – der hver for sig havde haft en avis eller et tidsskrift som samlingsmærke. I demokratiets første år fungerede systemet også uden egentlige partier. Man stemte ikke på et parti, men på en person, og man havde valg i enkeltmandskredse.

De valgte rigsdagsmedlemmer sluttede sig så sammen i grupper alt efter politisk holdning, og henviste i debatterne til mine venner og jeg.

Først fra 1871 fik partierne fastere form. Og det var de samfundsgrupper, der tidligere havde været afskåret fra den politiske magt, der organiserede sig, og ikke blot som klubber for rigsdagsmedlemmer, men også som organisationer af almindelige vælgere.

Bøndernes Venstre

Partiet Venstre opbyggedes fra 1871 med et partiprogram og med tillidsfolk i de enkelte valgkredse. I tilknytning til partiet oprettedes en række aviser – typisk kaldet "Folkeblade" – der udbredte partiets synspunkter.

Også de mange højskoler, der skød op i 1800-tallets sidste årtier, var for en stor del tilknyttet partiet, og det samme var andelsbevægelsen. Det var de samme gårdmænd i sognet, der var medlemmer af andelsmejeriets bestyrelse, ledede den lokale landboforening og var tillidsmænd for partiet.

I de første 30 år af sin eksistens var partiet præget af indbyrdes strid og splittelse mellem forskellige "førere", men ikke desto mindre blev partiet stærkere og stærkere og kom til helt at dominere Folketinget. Venstre vandt alle valgkredse, hvor hovedparten af vælgerne var landboere. Og det var de solide gårdmænd, der tegnede partiet. Husmænd og landarbejdere var så at sige underlagt deres politiske formynderskab, selv om der var klare interesse modsætninger mellem bondelandets mellemklasse og underklasse.

Først i 1905, fire år efter at Venstre havde overtaget regeringsmagten, skilte husmændene sig ud fra Venstre og dannede deres eget parti, Det Radikale Venstre.

Arbejdernes Socialdemokrati

Det andet politiske parti, der så dagens lys i 1871, var arbejdernes parti, der først hed Internationale, siden Socialdemokratiet. I modsætning til Venstre dannedes Socialdemokratiet som en græsrodsbevægelse og ikke som en sammenslutning af rigsdagsmedlemmer.

Det var københavnske arbejdere, der sluttede sig sammen i fagforeninger, der i sin spæde begyndelse var samlet i en politisk forening, stiftet af Louis Pio i 1871.

Det varede dog længe, inden den fåtallige byarbejderklasse trængte igennem til politisk indflydelse. Da Louis Pio i 1873 stillede op som folketingskandidat (selv om han på det tidspunkt sad i fængsel!), fik han kun 199 stemmer, mens vinderen fik 1142.

I løbet af 1880'erne voksede arbejderbevægelsen sig gradvist stærkere. Den var fra 1878 opdelt i tre dele: et politisk parti, Socialdemokratiet, en fagbevægelse, der i 1898 samledes i De Samvirkende Fagforbund, og en kooperativ bevægelse, dvs. foretagender, der ejedes af arbejderne selv i fællesskab. Dertil kom socialdemokratiske aviser, der skød op i de fleste købstæder.

Arbejderklassen fik i første omgang indflydelse gennem fagforeningsarbejdet, hvor det skridt for skridt lykkedes at presse arbejdsgivere til at indgå aftaler med deres arbejdere om lønforhold og arbejdstid, kulminerende med det såkaldte septemberforlig i 1899, hvor arbejdernes organisationsret anerkendtes, og hvor fagforeningernes ret til at indgå kollektive overenskomster på arbejdernes vegne blev stadfæstet.

Direkte politisk indflydelse havde partiet vanskeligt ved at opnå. Det fik først repræsentation i Folketinget i 1882 – og det var i kraft af et valgteknisk samarbejde med Venstre, der undlod at stille op i de få bykredse, hvor Socialdemokratiet, men ikke Venstre, havde mulighed for at vinde. Hellere en socialdemokrat end en højremand, der støttede regeringen!

Indirekte havde partiet dog utvivlsomt en vis indflydelse. Byborgerskabets angst for organiseringen af underklassen var med til at bane vej for lovgivning, der imødekom arbejderinteresser – således en fabrikslov i 1873, en sygekasselov i 1892 og en lov om alderdomsforsorg i 1902.

Overklassens Højre

Overklassens kamp for at beholde et monopol på regeringsmagten og kontrol med lovgivningen pressede det ud i en åben politisk konfrontation med befolkningsflertallet. I denne kamp var det nødvendigt at forsøge at skaffe støtte fra bredere sociale lag end godsejerne og byernes storborgere.

I 1880'erne organiseredes Højre derfor som en række af vælgerforeninger. De appellerede først og fremmest til byernes vælgere – og ikke blot til overklassen og middelklassen, men også til arbejderne.

Der oprettedes "arbejderforeninger", der tog sig af socialt og oplysende arbejde blandt arbejderklassen, og som efter bedste evne bekæmpede de fremspirende fagforeninger, der spredte "klassehad". For Højre drejede det sig om at fremstille den politiske kamp som en konflikt mellem land og by.

Højres forsøg på at opnå rollen som politisk formynder for byernes arbejderklasse slog dog fejl i det lange løb. Og det samme gjorde overklassens forsøg på at fastholde monopol på magten.

Omkring 1900 var det klart, at Venstre og bondestanden var så stærk økonomisk og organisatorisk, at den måtte overdrages regeringsmagten.

ARBEJDSSPØRGSMÅL: PARTIER - MAGTENS NYE ORGANER

1. Hvorfor ledte grundlovens indførelse i 1849 til dannelsen af organiserede partier?
2. Hvorfor blev det samfundsklasserne, der blev grundlag for dannelsen af partier?
3. Hvilke af de tre nævnte partier fik størst indflydelse på statens styre op til 1900 - og hvorfor?

Magten lokalt

Indtil midten af 1800-tallet havde det på landet været de lokale godsejere, der bestemte i lokalsamfundene, og i byerne havde det været de velstående borgere, begge steder i samarbejde med kongeligt udpegede embedsmænd.

I løbet af 1800-tallets sidste årtier ændredes dette billede gradvist. I landsognene rykkede bondestanden frem, og i byerne begyndte arbejderklassen at gøre sig gældende.

Der var i 1868 indført et begrænset lokalt selvstyre med byråd i købstæderne og sogneforstanderskaber på landet. De var domineret af de største skatteydere, men almindelige vælgere besatte dog en del af pladserne.

På landet gav det bønderne stor tyngde i den lokale forvaltning allerede i 1870'erne, og det blev i stigende grad de solide bønder, der blev toneangivende i lokalsamfundene, mens godsejernes indflydelse var vigende. Det var ikke mindst bøndernes større økonomiske tyngde og deres stærkt voksende andelsbevægelse, der var baggrunden herfor.

I samme retning virkede den stadig fastere organisering af bønderne. Landboforeninger, der repræsenterede landbrugssynspunkter, begyndte at dukke op allerede i 1840'erne, men var da i høj grad præget af fremskridtsvenlige godsejere, der så foreningerne som midler til generelt at forbedre landbrugsdriften, men de blev lidt efter lidt overtaget af gårdejerne, bønderne, så da de sluttede sig sammen i landsorganisationer i 1872, var det dem, der dominerede.

I 1893 havde De Samvirkende Danske Landboforeninger et centralt sekretariat og foreninger i alle egne af landet – og talte 60.000 medlemmer. De var blevet en interesseorganisation for gårdejerne. Omkring 1900 var det sognets store gårdejere, der førte det store ord i sognerådene.

I byerne blev arbejdernes lokalpolitiske indflydelse først mærkbar i 1890'erne, men på græsrodsniveau voksede deres indflydelse takket været fagforeningerne, der skød frem i 1880'erne. De gjorde det muligt for arbejderne at optræde kollektivt over for de lokale arbejdsgivere og at anvende strejkevåbnet som pressionsmiddel for at bedre deres løn- og arbejdsvilkår.

Men fagforeningerne kunne også lægge pres på byrådene, der administrerede bl.a. fattighjælpen, for at få tilgodeset samfundets svageste.

På det lokale plan peger slutningen af 1800-tallet fremad mod den komplicerede magtstruktur, der kom til at præge 1900-tallet. Der var ved at blive skabt en samfundsform, hvor forskellige samfundsklasser og interessegrupper kæmpede om magt – eller måske snarere om indflydelse.

Mens "magt" under enevælden var absolut og lå hos kongen, blev det stadigt mere komplekst. "Magten" blev et udtryk for en balance mellem forskellige og modstridende interesser og synspunkter – en balance, der hele tiden var under forskydning.

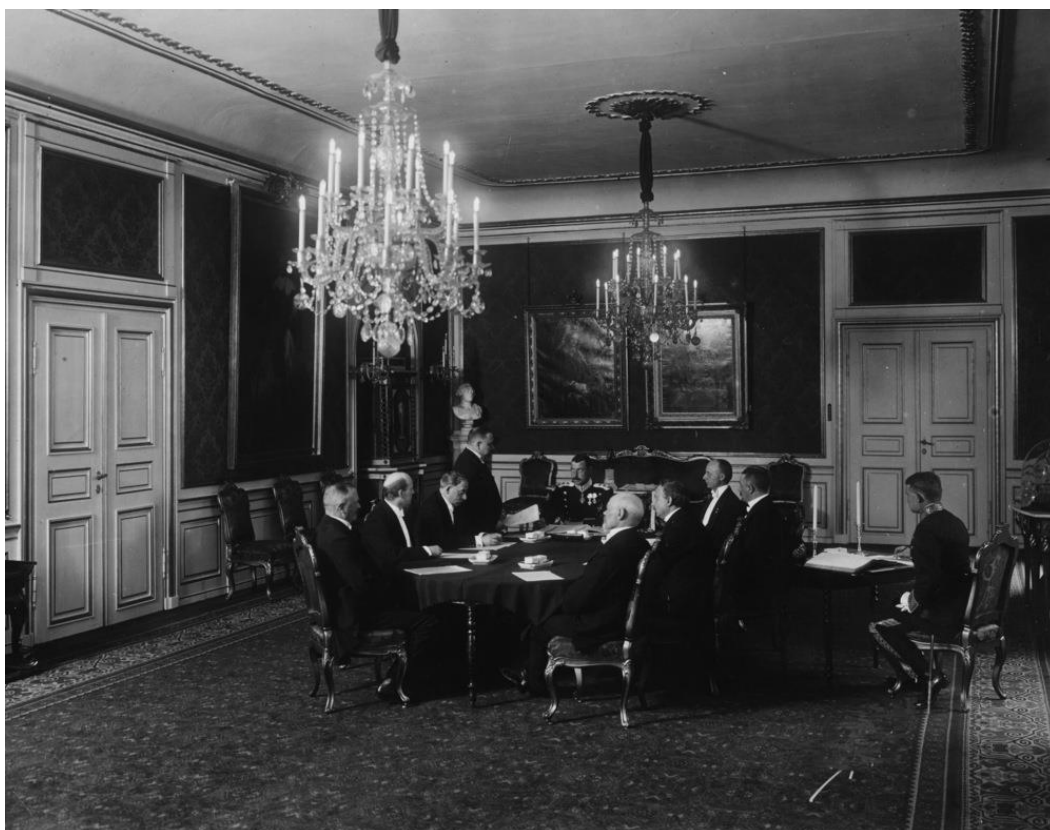
ARBEJDSSPØRGSMÅL: MAGTEN LOKALT

1. Hvem havde magten i lokalsamfundene på land og i by før 1849?
2. Hvordan kan det være, at gårdejerne overtog magten i landbosamfundene?
3. Hvordan kunne arbejderne i byerne gøre deres indflydelse gældende lokalt?

Hvem havde magten? - Et industrisamfund på vej

- [Forfatningens rammer for folkets styre](#)
- [Socialdemokratiets århundrede](#)
- [Hør statsminister Thorvald Staunings tale i Folketinget 1924](#)
- [Kongens stilling](#)
- [Arbejdsspørgsmål: Den politiske magt 1901-1940](#)

Forfatningens rammer for folkets styre

Christian d. 10. underskriver grundloven af 1915.

Perioden op til 1901 kan i politisk sammenhæng kaldes et godsejerstyret eller godsejerkontrolleret demokrati. Den lovgivende magt var delt mellem et Folketing, valgt ved almindelig stemmeret, og et Landsting, hvor godsejerne og byernes største skatteydere var sikret flertal. Desuden sikrede kongens ret til frit at vælge sin regering, at landets godsejerelite sad tungt på regeringsmagten. Idéen bag denne forfatning fra 1866 var ikke at skabe rammer for et politisk demokrati – et folkets styre – men at skabe en magtbalance mellem den brede befolkning og overklassen.

Inden for dens rammer havde der udviklet sig et partipolitisk system, hvor forskellige befolkningsgruppers interesser blev repræsenteret af bestemte partier: Bønderne havde Venstre, arbejderne Socialdemokratiet og godsejerne og byborgerskabet havde Højre. 1866-forfatningens magtdeling mellem klasserne blev aldrig accepteret af Socialdemokratiet og Venstre, der repræsenterede landets store befolkningsflertal, og i 1901 blev kongen og Højre presset til at acceptere, at regeringsmagten overgik til det parti, der havde flertal i Folketinget, nemlig Venstre. Det var i overensstemmelse med parlamentarismens idé, nemlig princippet om, at en regering skulle være i overensstemmelse med Folketingets flertal.

Ved grundlovsændringen af 1915 indførtes desuden lige og almindelig valgret til Landstinget med en valgretsalders på 35 år. Dermed var overklassens særlige kontrol med det politiske system afskaffet. Desuden fik også kvinder og tjenestefolk stemmeret.

I det 20. århundrede fik de lavere sociale klasser for alvor del i magten i Danmark, først og fremmest repræsenteret af Socialdemokratiet. Valgplakat fra 1926.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv/Gyldendals Billedarkiv

I løbet af de første to årtier i det 20. århundrede forsvandt altså de forfatningsmæssige garantier for overklassens politiske magt, og den politiske udvikling fra 1901 til 1929 kan da også ses som en proces, der gav stadig bredere dele af befolkningen del i den politiske magt.

Bøndernes parti dannede regering i 1901. Ti år senere overtog husmændenes parti, Det Radikale Venstre, regeringsmagten, og i 1924 kunne arbejderne parti, Socialdemokratiet, for første gang danne regering med en tidligere cigarsorterer, Thorvald Stauning, som statsminister. Socialdemokratiet var i 1913 blevet landets største parti, målt i stemmetal, og den position beholdt det i resten af det 20. århundrede. Det udviklede sig fra at være et rent arbejderparti til et folkeparti.

Med hjælp fra Det Konservative Folkeparti kunne Venstre generobre regeringsmagten for en kort periode i 1926, men i 1929 dannede Socialdemokratiet og De Radikale sammen en flertalsregering, og den regering holdt lige til besættelsen i 1940.

Det er dog vigtigt at være opmærksom på, at Socialdemokratiet aldrig var i nærheden af at få flertal i Folketinget alene. Det måtte til stadighed støtte sig til Det Radikale Venstre, husmandspartiet, der slet ikke delte Socialdemokratiets socialistiske idealer.

[HØR STATSMINISTER THORVALD STAUNINGS TALE I FOLKETINGET 1924 \(3:01\)](#)

Statsminister Thorvald Stauning præsenterer den første socialdemokratiske regering i en tale i Folketinget, 1924

Kongens stilling

Hvad var der så blevet af kongens magt? Ifølge grundloven skulle han stadig underskrive lovene, for at de kunne træde i kraft. Det skete i statsrådet, hvor regeringen var samlet under kongens forsæde. I det 20. århundrede var det imidlertid utænkeligt, at kongen skulle nægte sin underskrift, så den magt var illusorisk.

Tilbage stod så udnævnelse og afskedigelse af regering og ministre. Men var denne ret også kun rent formel? Kunne kongen faktisk bestemme, hvem der skulle danne regering efter indførelse af det parlamentarismens princip i 1901? Det var ikke afklaret, men det blev det i forbindelse med to politiske kriser i 1919 og 1920.

I forbindelse med en regeringskrise i 1919 fremsatte Christian d. 10. følgende erklæring for de forsamlede partiledere:

Som resultat af mine overvejelser udtaler jeg, at jeg ikke udnævner et ministerium, der ikke er i overensstemmelse med Folketingets flertal.

Den radikale formand for Landstinget, Herman Trier, svarede:

Det er min overbevisning, at denne Deres Majestæts udtalelse vil vække glæde landet over som en yderligere stadfæstelse af det grundlag, hvorpå vort politiske liv hviler nu og fremtidig.

Christian d. 10.s erklæring kunne opfattes og blev af mange opfattet som en principiel tilslutning til parlamentarismens princip, men den var uden statsretslig betydning. Det stod kongen frit for at handle anderledes i en anden situation – og en sådan kom til at foreligge året efter, i 1920. Her var forholdet mellem regering og opposition voldsomt tilspidset af primært to årsager.

For det første var der uenighed om kursen i spørgsmålet om grænsedragningen efter folkeafstemningerne i Slesvig. Brede borgerlige kredse ønskede, at regeringen skulle arbejde for, at byen Flensborg blev afstået til Danmark på trods af dens store tyske flertal. For det andet var de borgerlige partier stærke modstandere af, at regeringen opretholdt den regulering af det økonomiske liv, der var blevet indført ved Første Verdenskrigs udbrud.

Oppositionen forlangte nyvalg til Folketinget, men regeringen nægtede at udskrive valg, før der var vedtaget en ny valglov, der skulle føre det forholdstalsvalgssystem ud i livet, som var indført i grundloven af 1915.

Så greb kongen imidlertid ind og afskedigede det radikale ministerium Zahle, uden at det var kommet i mindretal i Folketinget. I stedet udnævnte kongen et forretningsministerium under en højesteretssagfører Liebe. Meningen var, at dette ministerium skulle udskrive valg og bane vej for en ændring af den danske politik i grænsespørgsmålet.

Intet i grundloven forbød kongen at handle sådan – han anvendte blot sin forfatningsmæssige ret til frit at udnævne sine ministre. Alligevel udløste det voldsomme reaktioner fra Det radikale Venstre og især fra Socialdemokratiet, hvis ledende avis betegnede kongens handling som et statskup.

Det var folketingsparlamentarismen som princip, der her var på spil, og dermed også spørgsmålet om, hvorvidt kongen reelt havde en politisk rolle at spille, eller om hans position var rent ceremoniel.

Socialdemokratiet opfordrede til generalstrejke, og efter få dage med store demonstrationer og voldsomt politisk pres på kongen, opgav han sit forehavende, afskedigede Liebe og udnævnte et forretningsministerium, der var acceptabelt for Folketingets radikalt-socialdemokratiske flertal.

Dermed var folketingsparlamentarismen som statsretlig praksis slået fast. Christian d. 10. og hans efterfølgere accepterede den symbolsk-ceremonielle rolle og gav afkald på reel magt i det politiske system.

ARBEJDSSPØRGSMÅL: DEN POLITISKE MAGT 1901-1940

1. Hvad var de vigtigste elementer i grundlovsrevisionen i 1915?
2. Hvordan vil du forklare Socialdemokratiets opstigen til regeringsmagten?
3. Hvilke begrænsninger lå der på Socialdemokratiets politiske magt, efter at det var blevet regeringsparti?
4. Forklar udviklingen i kongens politiske rolle? Hvad skete der med hans indflydelse i løbet af perioden?

Den uformelle magt

- "Det tredje ting"
- Organisationsmagten
- Arbejdsspørgsmål: Den uformelle magt

"Det tredje ting"

En redegørelse for forfatningen og de politiske institutioner er selvfølgelig ikke en udtømmende beskrivelse af de politiske magtforhold. Bag de officielle institutioner var der organisationer for erhverv og for lønmodtagere. Dem måtte enhver regering og Rigsdag tage hensyn til. Og der var enkeltpersoner og virksomheder, der udøvede stor indflydelse i kraft af deres økonomiske betydning.

Denne landets absolutte økonomiske elite havde en betydelig indflydelse bag kulisserne. Den bestod ikke som før 1901 af landets store godsejere. I 1910'erne og 1920'erne var det finansfolk, skibsredere og industriledere, der besad de største formuer og den højeste sociale prestige.

Det var personer som direktøren for Landmandsbanken, Emil Glückstadt, der havde afløst sin far Isak, direktøren for F. L. Smidth, Alexander Foss, der var en ledende skikkelse i Det Konservative Folkeparti, og det var frem for alt H. N. Andersen, (1852-1937), der havde stiftet handels- og rederivirksomheden Østasiatisk Kompagni.

ØKs bestyrelse til møde i Landmandsbanken. Fra venstre Isak Glückstadt, direktør for Landmandsbanken, H. N. Andersen, ØKs stifter og direktør, Andreas du Plessis de Richelieu, Axel Heide, direktør for Privatbanken og J. H. Deuntzer, næstformand i ØKs bestyrelse og statsminister 1901-1904. "Et møde mellem finansmænd" hedder billedet, som er malet af August Jerndorff fra 1904.

Han blev udnævnt til etatsråd og tildelt elefantordenen, og i perioden fra 1910 til midten af 1920'erne var han kongens vigtigste rådgiver. Han havde tætte kontakter til partiet Venstre og blev rådspurgt om ministersammensætningen, da Venstres leder, I. C. Christensen, dannede regering i 1905.

I samtiden blev denne finanselite kaldt det tredje ting - de to første var Folketinget og Landstinget. De lille gruppe udøvede meget stor indflydelse på ikke alene kongehuset og de borgerlige partier, men også på Det Radikale Venstre. Ikke mange lovforslag af økonomisk betydning blev fremlagt uden forudgående konsultationer med nøglepersoner i denne elite.

Medlemmer af dette tredje ting blev af regeringen anvendt som eksperter og særligt sagkyndige i mange sammenhænge, og H. N. Andersen optrådte på diplomatisk niveau som forhandler med de største europæiske fyrstehuse. Under Første Verdenskrig forsøgte han tilmed at optræde som mægler mellem de krigsførende stormagter.

Finanselitens position kulminerede omkring 1920. Det var bl.a. som et resultat af tilskyndelse fra medlemmer af denne elite – først og fremmest H. N. Andersen, at Christian d. 10. i 1920 lod sig overtale til at afskedige ministeriet Zahle.

Forløbet af påskekrisen betød, at denne kreds af mænd fremover holdt lavere profil, og da det økonomiske tilbageslag ramte Danmark i 1921, førte til økonomisk sammenbrud for flere af de mest markante erhvervsfolk, ikke mindst i forbindelse med Landmandsbankens krak i 1922. Bankens direktør, rigmanden Emil Glückstadt, gik personligt fallit og blev tilmed fængslet, anklaget for bedrageri. Han døde, før retssagen imod ham begyndte. Flere andre tabte prestige, da de blev taget i mere eller mindre urent trav.

Det tredje tings indflydelse i 1910'erne og begyndelsen af 1920'erne kan ses som det første eksempel på politisk lobbyvirksomhed fra en økonomisk elite, og den var bemærkelsesværdig, fordi dens position var så stærk. Fra 1920'erne var det i mindre grad uformelle kredse af samfundets elite, der søgte at påvirke det politiske system, men i stedet organisationer. Deres storhedstid begyndte i 1930'erne.

Organisationsmagten

I 1899 havde de to store organisationer De samvirkende Fagforbund og Dansk Arbejdsgiverforening indgået en aftale om, hvordan forholdene på det danske arbejdsmarked skulle reguleres. Det betød, at spørgsmål om løn, arbejdstid med mere fra da af blev afgjort ved landsdækkende aftaler – overenskomster – mellem arbejdsgiverorganisationer og fagforbund og ikke som i mange andre lande gennem statslig lovgivning.

Det var med til at give erhvervsorganisationer en central position i samfundslivet. De blev i vid udstrækning en del af det politiske system og fik dermed del i statsmagten – eller i alt fald stor indflydelse på den.

Da landet som følge af Første Verdenskrig blev stillet i en økonomisk nødsituation, greb staten med opbakning fra alle partier til en reguleringspolitik, der gav indenrigsministeren ret til at fastsætte maksimalpriser for mange varer og at gennemføre rationering og i øvrigt regulere og kontrollere det økonomiske liv.

Det var en voldsom udvidelse af statens magt – og den blev netop udøvet i samarbejde med erhvervsorganisationerne. Den såkaldte *Overordentlige Kommission* fik til opgave at administrere indenrigsministerens beføjelser, og blandt dens medlemmer var følgende:

- P. Th. Nielsen fra De Jyske Landboforeninger
- Niels Frederiksen, formand for De sjællandske Husmandsforeninger
- Alexander Foss, formand for Industrirådet
- V. Lund og H. Heilbuth fra grossereretsrådet
- Jens Jensen, formand for De samvirkende Fagforbund

Inddragelsen af organisationerne i samarbejde med statsmagten kom til at danne mønster fremover. Det blev i 1920'erne og 1930'erne en normal fremgangsmåde, at organisationerne blev inddraget i lovforberedende arbejde og fik plads i udvalg, der skulle administrere lovgivningen.

Samtidig med, at organisationerne blev inddraget i forvaltningen af statsmagten, søgte de selvfølgelig også efter bedste evne at påvirke det politiske system, det vil sige de politiske partier.

I 1930'erne kom kriselovgivningen i høj grad til at afspejle de forskellige organisationers interesser og styrke. Landboorganisationerne fik gennemtvunget økonomisk støtte til landbruget og devaluering af kronen, industrirådet fik beskyttelse i form af importregulering, og arbejderne fik beskæftigelsesprojekter og sociallovgivning.

Fra nogle sider var der stor modvilje mod den magt, organisationerne fik i århundredets første årtier.

Især var de borgerlige partier – ikke mindst Venstre – fjendtligt indstillet over for arbejdernes fagbevægelse. Når lejligheden bød sig, gjorde disse partier forsøg på at svække fagforeningerne ved at svække strejkeretten og retten til at erklære blokade mod en virksomhed, der beskæftigede uorganiseret arbejdskraft. Det skete ved den såkaldte *tugthuslov* fra 1929, som blev ophævet igen i 1937.

ARBEJDSPØRGSMÅL: DEN UFORMELLE MAGT

1. Hvorfor havde samfundets økonomiske elite, en lille kreds af ledende erhvervs- og finansfolk, stor politisk indflydelse? Hvordan søgte de at udøve denne indflydelse?
2. Hvorfor havde erhvervsorganisationerne politisk indflydelse - og hvordan forsøgte de at udøve den?

Hvem havde magten? - Det moderne velfærdssamfund

- Grundloven 1953
- Det dominerende Socialdemokrati
- Arbejdsspørgsmål: Hvem havde magten 1945-1973?

Grundloven 1953

Ifølge den danske grundlov, der sidst var blevet revideret i 1915, bestod den lovgivende forsamling af en Rigsdag med to kamre, et Folketing, der var valgt ved almindelig valgret for alle, der var fyldt 25 år, og et Landsting, hvor valgets alder var 35 år. Det var verdens højeste valgets alder. En fjerdedel af medlemmerne i Landstinget valgtes af det afgående Landsting. Valgperioden var 8 år, og mens regeringen kunne opløse Folketinget og udskrive valg, gjaldt der ikke noget tilsvarende for Landstinget. Hensigten var, at Landstinget skulle fungere som en "konservativ garanti" mod forhastede beslutninger, der var bestemt af tilfældige folkestemninger.

Indtil 1936 havde de borgerlige partier, Venstre og Konservative, tilsammen flertal i Landstinget, men ved valget det år skiftede flertallet til regeringspartierne, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, der i forvejen havde flertallet i Folketinget. Fra det tidspunkt blev Folketingets vedtagelser næsten automatisk godkendt i Landstinget.

Efter 1945 var der udbredt enighed blandt partierne om, at grundloven trængte til en revision, og at tokammersystemet ikke længere var tidssvarende. Under statsminister Erik Eriksens VK-regering nåede man frem til et forslag til en ny grundlov, som blev vedtaget ved en folkeafstemning d. 28. maj 1953. Den betegnede en yderligere demokratisering af det politiske system.

Med den nye grundlov afskaffedes Landstinget, og den lovgivende magt lå nu hos Folketinget. Som en slags ny "konservativ garanti" indførtes en bestemmelse om, at en tredjedel af folketingsmedlemmerne kunne forlange et lovforslag sendt ud til folkeafstemning.

Grundloven tog også højde for Danmarks større integration i internationale organisationer som f.eks. NATO, idet det blev fastslået, at staten på et nærmere bestemt område kunne overdrage suveræniteten til "mellemløselige myndigheder". Denne suverænitetsafgivelsesparagraf blev central i forbindelse med Danmarks medlemskab af EF.

Desuden blev den parlamentariske statsskik indskrevet i grundloven. Det blev fastslået, at en minister eller en regering ikke måtte have et flertal i Folketinget imod sig. Kongen kunne altså ikke længere "frit" vælge sine ministre.

Bortset herfra beholdt kongen på papiret sine formelle beføjelser, og hans underskrift krævedes, for at lovgivning kunne træde i kraft. På papiret kunne kongen altså nedlægge veto mod en vedtaget lov, men alle var indforstået med, at hans underskrift som hidtil kun skulle være en formalitet.

Bestemmelserne om tronfølge blev ændret, således at en datter kunne arve tronen efter sin far. Det betød, at tronfølgeren nu blev Frederik d. 9.s datter, Margrethe, i stedet for kongens bror, prins Knud. At tilslutningen til grundloven ved folkeafstemningen lige akkurat nåede op over de krævede 45% af de stemmeberettigede skyldtes formentlig, at en del mødte op og stemte ja af sympati for den søde 13-årige prinsesse Margrethe.

Statsminister Erik Eriksen fra Venstre, der stod i spidsen for indførelsen af grundlovsrevisionen 1953.

Det dominerende Socialdemokrati

Grundloven af 1953 blev indført under en borgerlig regering, der sad fra 1950 til 1953, men borgerlige regeringer var en undtagelse i perioden fra 1945 til 1973. Faktisk forholdt det sig også sådan, at Det radikale Venstre accepterede denne regering Erik Eriksen akkurat så længe, at den kunne få gennemført grundlovsrevisionen, fordi det var lettere at få de borgerlige vælgere til at stemme for en grundlovsrevision, hvis den blev gennemført af en borgerlig og ikke en socialdemokratisk regering.

Efter at dens vedtagelse var en realitet, overtog Socialdemokratiet regeringsmagten. I perioden fra 1953 til 1973, var Socialdemokratiet frem for noget det statsbærende parti. Det besad statsministerposten i 17 af de 20 år.

Socialdemokratiet var dog aldrig i nærheden af at få flertallet alene, sådan som dets søsterparti i Sverige havde det. Det måtte støtte sig til Det radikale Venstre. Socialdemokratiet forsøgte at regere med støtte fra Socialistisk Folkeparti, da de to arbejderpartier fik flertal ved valget i 1966, men det samarbejde brød sammen allerede året efter.

Kun i perioden 1968-1971 var en borgerlig VKR-regering ved magten med den radikale Hilmar Baunsgaard som statsminister. Det var et resultat af, at Det radikale Venstre - delvis på grund af Socialdemokratiets samarbejde med SF - på det tidspunkt havde nærmet sig Venstre og Konservative.

Som hovedregel kan man sige, at hvad Socialdemokratiet og Det radikale Venstre kunne enes om, blev omsat i lovgivning. Det er den politiske baggrund for udbygningen af den danske velfærdsstat frem til 1973.

Socialdemokratiets dominerende stilling kom også til udtryk i lokalpolitikken, hvor socialdemokraterne sad solidt på borgmesterposterne i København og næsten alle større provinsbyer: Århus, Odense, Ålborg, Randers, Esbjerg osv. Det var en position, partiet allerede havde opnået i løbet af 1930'erne.

ARBEJDSPØRGSMÅL: HVEM HAVDE MAGTEN 1945-1973?

1. Hvorfor ændrede man grundloven i 1953?
2. Hvilke ændringer anser fremstillingen for de væsentligste?
3. Hvorfor var de borgerlige vælgere mere tøvende over for en grundlovsændring end socialdemokratiske og radikale vælgere?
4. Hvorfor forblev Socialdemokratiet det statsbærende parti i denne periode?

Den uformelle magt - administration og organisationer

- [Administrationen og den offentlige sektor](#)
- [Organisationerne](#)
- [Magten i lokalsamfundet](#)
- [Arbejdsspørgsmål: Den uformelle magt](#)

Administrationen og den offentlige sektor

Allerede i 1940'erne havde der været klare tendenser til, at akademikere, ikke mindst økonomer, fik en stadig mere fremtrædende rolle i udformningen og administrationen af lovgivningen. Det var en tendens, der forstærkedes gennem 1950'erne og 1960'erne, hvor samfundsmaskineriet blev stadigt mere kompliceret. Embedsmænd i ministerierne, Danmarks Statistik og Nationalbanken udarbejdede analyser og prognoser vedrørende flere og flere sider af samfundsudviklingen og satte derigennem rammer for den politiske beslutningstagning.

Ved større lovgivningskomplekser blev det således også almindeligt at nedsætte sagkyndige kommissioner, der udarbejdede betænkninger med anbefalinger til politikerne. Ofte kunne bestemte politiske beslutninger så fremtræde som saglige tekniske løsninger på de foreliggende problemer. For politikerne kunne det være mere end vanskeligt at overskue og gennemskue det materiale, de beregninger og de anbefalinger, embedsmændene fremlagde.

Nogle kritikere af den voksende offentlige sektor og embedsmændenes magt gik så vidt som til at udnævne de offentligt ansatte til den nye herskende klasse. De offentligt ansatte var ifølge denne tankegang en meget stærk politisk magtfaktor i kraft af deres antal. De var en vælgergruppe, der kunne afgøre udfaldet af valgene. De var flere end arbejderne, flere end landmændene og mange flere end de selvstændige erhvervsdrivende i byerne. Hertil kom så deres beherskelse af administrationsapparatet.

Problemet ved denne analyse er, at den antager, at der er et interessefællesskab mellem de vidt forskellige grupper af offentligt ansatte, og det er tvivlsomt. De offentligt ansatte omfattede dengang som nu alle mulige indkomstgrupper og vidt forskellige politiske holdninger.

Organisationerne

I første halvdel af 1900-tallet var interesseorganisationerne blevet stærke og vandt indflydelse på den politiske beslutningsproces. Det fortsatte i perioden fra 1945 til 1973. Oprettelsen af Det økonomiske Råd i 1961 er et udtryk herfor. Her samledes repræsentanter for de vigtigste interesseorganisationer under forsæde af et formandskab bestående af tre økonomer. Det skulle rådgive regering og Folketing om den økonomiske politik.

De store interesseorganisationer øvede også indflydelse gennem deres kontakter til de politiske partier. Fagbevægelsen og Socialdemokratiet var ligefrem organisatorisk bundet sammen, idet de gensidigt var repræsenterede i hinandens ledelse. Landbrugsrådet havde en meget stærk stemme, når det gjaldt partiet Venstres politik, og de små landbrugeres organisation, Husmandsforeningerne, øvede indflydelse på Det radikale Venstre. Dansk Arbejdsgiverforening og Industrirådet bidrog med store beløb til Det konservative Folkepartis kasse og forventede, at partiet var lydhørt over for deres synspunkter.

De store organisationer øvede også indflydelse gennem kontakter til diverse ministerier. Organisationerne havde opbygget et administrativt apparat med stor ekspertviden og gjorde sig derigennem til gode samarbejdspartnere for ministeriernes embedsmænd.

I visse sammenhænge trådte organisationernes indflydelse tydeligt frem. Det gælder f. eks. etableringen af de meget omfattende støtteordninger for landbruget, der i høj grad var resultatet af landbrugsorganisationernes stærke og målrettede pres på politikerne, kulminerende med en leveringsstrejke i 1961.

Andre eksempler kan findes i forbindelse med folkeafstemninger, hvor organisationerne har vist sig at have betydelig gennemslagskraft. Da Danmarks tilslutning til EF skulle afgøres ved en folkeafstemning i 1972, var udfaldet længe usikkert, og der er næppe tvivl om, at erhvervsorganisationernes målrettede kampagne for et ja til tilslutning spillede en afgørende rolle.

Magten i lokalsamfundet

Tendensen til, at magt og indflydelse i stigende grad kom til at ligge hos det administrative apparat, kan også ses på lokalt plan. Før kommunalreformen af 1970 var der i Danmark 88 købstadskommuner og på landet ca. 1000 sognekommuner. En del af sognekommunerne havde 500-600 indbyggere eller endnu færre, de fleste mellem 1000 og 2000.

Sognekommunerne var underlagt tilsyn fra et amt. Dem var der 24 af. Købstadskommunerne var ikke underlagt amterne, men var under tilsyn fra indenrigsministeriet. Sognekommunerne blev drevet med et minimum af administrativt personale – i nogle tilfælde stod sognerådsformanden og kassereren for administrationen. Og næsten alle indbyggere i sognet kendte et eller flere sognerådsmedlemmer personligt. I mange af disse sogn har en "sognekonge", typisk en gårdejer, været en meget magtfuld person på lokalt plan.

Det er indlysende, at så små administrative enheder ikke var hensigtsmæssige. At overskue det regelsæt, der skulle forvaltes efter, blev i stigende grad vanskeligt for de små sognekommuner, og ved kommunalreformen i 1970 blev antallet af kommuner skåret ned til 277, og skellet mellem købstadskommuner og sognekommuner blev ophævet. Nu fik alle kommuner professionel administration. De tidligere sognerådsformænd, nu borgmestre, blev ligesom politikerne på landsplan afhængige af deres professionelle embedsmænd.

ARBEJDSSPØRGSMÅL: DEN UFORMELLE MAGT

1. På hvilken måde kunne henholdsvis centraladministration og organisationer øve indflydelse på politiske beslutninger?
2. Hvilke positive og hvilke negative sider ser du ved centraladministrationens og organisationernes magt?

Tidstavle – Danmarkshistorien (ca. 800-2020)

Periode	Politisk udvikling	Klasser og køn	Tidens tanker	Danmark i verden
Vikingetiden 800-1050	Jelling-dynastiet m. Gorm og Harald ca. 950-986/987 Danmark bliver et samlet rige.	Landbosamfund med stormænd, frie bønder og trælle	Ase-troen viger for kristendommen. Harald Blåtand erklærer Danmark kristent ca. 960	Vikingetog mod Vesteuropa, især England. Plyndring og bosættelse
Middelalder 1050-1500	Kongen styrer sammen med adelen Stormagts-periode 1158-1241 Krig om kongemagten 1131-1158 Kongemagten i opløsning 1241-1340 Ny stormagts-periode 1340-1500 (Margrethe d. 1. 1387-1412)	Standssamfund: - Adel - Gejstlighed - Borgere - Bønder Selvejrbønder bliver fæstebønder under adelige og gejstlige herremænd	Kirken organiseres med bispedømmer, sogne og klostervæsen 1050-1300. Den katolske tro trænger igennem i befolkningen	Danmark rivaliserer med nordtyske fyrstendømmer om herredømme over Østersøens sydkyst. Stadige konflikter med nordtyske hansestæder og med Sverige. Kalmarunionen etableres 1397
Reformation og renæssance 1500-1660	Magtkamp mellem adel og kongemagt fører til Christian d. 2.s afsættelse 1523 og borgerkrig 1533-1536 Adelen mister sin magt med indførelse af arveriget i 1660 (enevælde)	Byerne og borgerskabet vokser i velstand og betydning. Med reformationen mister kirken sin ejendom og gejstligheden taber status.	Den lutherske reformation gennemføres 1525-1536. Forbindelsen til paven i Rom kappes, helgendyrkelse mv. afskaffes	Kalmarunionen bryder sammen efter "Det stockholmske blodbad" 1500 Som følge af en række tabte krige mod Sverige 1643-1660 mister Danmark Skåne, Halland og Blekinge
Enevælde og oplysning 1660-1814	Enevælden stadfæstes med Kongeloven 1665 Statsapparatet udbygges og centraliseres (Danske Lov 1683) Den politiske magt ligger hos hoffet og i centraladministrationen. "Kongelig yndest" giver magt.	Indførelse af ny "enevældeadel", knyttet til kongen. Indførelse af rangsystem Borgerskabets stilling styrkes Store formuer skabes gennem storhandel (trekanthandel) med kolonierne Landboreformer i slutningen af 1700-tallet frigør bønderne, selveje udbredes	I 1700-tallet vokser fornuftstro (rationalisme) og oplysnings-tænkning frem.	Efter Den store nordiske Krig 1709-1721 opgiver Danmark at generhverve de østdanske provinser. Danske neutralitet i 1700-tallet giver dansk handel og skibsfart store fordele Krigen med England 1807-1814 fører til tabet af Norge. (Københavns bombardement 1807)
Nationalisme, demokrati og classesamfund 1814-1901	Stænderforsamlinger 1835 Indførelse af demokratisk grundlov 1848-1949 Borgerkrig med slesvig-holstenerne 1848-1850 Nederlag til Preussen 1864 skiller Danmark fra hertugdømmerne Partisystem med Højre, Venstre og Socialdemokratiet vokser frem fra 1870 Forfatningskamp om regeringsmagten 1877-1901	Stændersamfundet afløses af classesamfund, standsprivilegier falder væk. Industrialisering skaber en arbejderklasse i århundredets slutning Gennem andelsbevægelsen (fra 1882) bliver bønderne den økonomisk dominerende klasse Kvindebevægelser rejser krav om reformer	Nationalisme og politisk liberalisme slår igennem i 1800-tallets begyndelse. Økonomisk liberalisme vokser sig stærk ved århundredets midte. Med grundlæggelsen af arbejderbevægelsen 1871 vokser socialistiske idéer frem	Med tabet af Norge er Danmark reduceret til en småstat. Forsøget på at fastholde den dansk-tyske helstat (Danmark, Slesvig, Holsten) slår fejl på grund af den voksende nationalisme og liberalisme. Danmark udfordrer 1863 den ledende tyske magt, Preussen, og lider nederlag 1864

Et industrisamfund på vej 1901-1940	Parlamentarismen indføres 1901, Venstre danner regering Ny grundlov 1915 Påskekrisen 1920 bringer kongedømmet i fare Socialdemokratiet danner regering 1924 Økonomisk krise i 1930'erne fører til omfattende regulering af økonomien	Industrialiseringen fortsætter og nyder godt af protektionismen i 1930'erne Den organiserede fagbevægelse opnår stærk position Godsejernes betydning svinder, gårdejerne dominerer på landet. Kvindernes retsstilling forbedres. Kvinderne får stemmeret 1915	Ideologisk kamp i 1930'erne: -kommunisme -demokratisk socialisme -liberalisme -konservatisme -nazisme/fascisme Kulturkamp, kultur-radikalisme	Danmark neutralt under Første Verdenskrig 1914-1918 Tysklands nederlag muliggør folkeafstemning i Slesvig. Sønderjylland genforenes med Danmark 1920 Nazismens magtovertagelse i Tyskland i 1930 sætter Danmarks neutralitets-politik under pres. Ikke- angrebspagt med Tyskland 1939
Besættelsestiden 1940-1945	Efter den tyske besættelse 1940 dannes samlingsregering Samarbejdspolitik 1940-1943 Regeringen går af 29. august 1943, Danmark administreres af embedsmænd under tysk kontrol Frihedsråd dannes 1943 Danmark befries maj 1945	Landbrugerne tjener på leverancer til Tyskland Lønmodtagernes indkomster holdes nede Arbejdsløsheden falder	Konflikt mellem tre linjer: -pragmatisk tilpasningslinje (de etablerede partier) -modstandslinje (nationale kredse og kommunister) -tyskvenlig, nazistisk holdning (Nazistpartiet m.fl.)	Danmark ikke krigsførende, formelt neutralt, men tyskkontrolleret. Danmark efter krigen delvist anerkendt som allieret
Det moderne velfærdssamfund 1945-1973	Socialdemokratisk-radikale regeringer dominerende Ny grundlov 1953 Folkepension 1956 - velfærdsstaten vokser Stor økonomisk vækst - "de glade 60'ere".	Antallet af husmænd og gårdejere falder dramatisk Industrien bliver Danmarks vigtigste erhverv Flere offentligt ansatte Generel velstands-stigning	Velfærds-ideologien almindeligt accepteret Antikommunisme under den kolde krig Ungdomsoprøret 1968	Danmark integreres i den vestlige verden Medlem af OEEC 1948 Medlem af NATO 1949 Medlem af EFTA 1959 Medlem af EF 1973
Et videnssamfund i globaliserings-tegn 1973-2020	"Jordskredsvalg" 1973 ændrer partistrukturen Borgerlige regeringer hyppigere end socialdemokratiske Oliekrise 1973 og 1980 Miljølovgivning og energipolitik - fremme af vindkraft Arbejdsløshed og krise i statsfinanserne i 70'erne Vækst i 90'erne og 00'erne Finanskrise 2008	Kvindernes erhvervsfrekvens nærmer sig mændenes Stigende antal flygtninge og indvandrere Stadigt færre selvstændige og flere funktionærer Traditionelle klasseopdelinger delvist forældede Ændrede familieformer	Protestbevægelser på højrefløj mod indvandring og globalisering Nyliberalisme Borgerlige regeringers "kultur- og værdikamp" Miljøproblemer og klimakrise bliver dominerende spørgsmål	Danmark tager forbehold i EU-samarbejdet fra 1993 Danmark krigsførende som USA-allieret i Afghanistan 2001 og Irak 2003 Muhammed-krisen 2005 Store flygtningestrømme når Europa og dermed Danmark 2015 Virusepidemien Covid-19 rammer Danmark i foråret 2020 - landet "lukkes ned"